

ΤΑ ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ, ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΜΙΑΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ

Βουϊδάσκης Κ. Βασίλειος¹

Περίληψη

Τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι επίτευγμα των τριών τελευταίων αιώνων της ανθρώπινης ιστορίας. Κατοχυρώθηκαν θεσμοθετικά για πρώτη φορά με τις δυο ομώνυμες διακηρύξεις της Αμερικανικής και της Γαλλικής Επανάστασης. Την κοινωνικο-ιστορική τους εξέλιξη χαρακτηρίζουν τρεις εννοιολογικές φάσεις: α. Τα ατομικά δικαιώματα με τις προσωπικές ελευθερίες (αρνητικής θέσης - Status negativus), β. Τα συμμετοχικά πολιτικά δικαιώματα (ενεργητικής θέσης - Status activus) και γ. Τα κοινωνικά δικαιώματα. Από ιδεολογικής και κοσμοθεωριακής άποψης μετά την πτώση του τείχους του Βερολίνου το 1989, διακρίνονται σε δυο τυπολογίες: α) εκείνη που κυριαρχεί στις καπιταλιστικές κοινωνίες της Δύσης με βαρύτητα στα ατομικά δικαιώματα και ελευθερίες και β) εκείνη που επικρατούσε στις χώρες του πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού με βαρύτητα στα συλλογικά και κοινωνικά δικαιώματα. Μετά το 1989, ενώ στις δυτικές χώρες ισχύει η ίδια τυπολογία, στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης με τις διεργασίες που βρίσκονται σε εξέλιξη αναζητούνται νέες μορφές κοινωνικο-πολιτιστικών συστημάτων διακυβέρνησης, διαμορφώνεται νέα τυπολογία ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η οποία σε πολλές χώρες προσεγγίζει πολύ, εννοιολογικά, τη δυτική.

1. Εννοιολογική θεώρηση

Η πρώτη επίσημη θεσμοθέτηση και συνταγματική κατοχύρωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι καρπός και επίτευγμα των τριών τελευταίων αιώνων της ανθρώπινης ιστορίας. Οι σημαντικές κοινωνικο-πολιτικές και οικονομικο-πολιτιστικές αλλαγές του 18ου αιώνα πυροδότησαν στην Αμερική την Επανάσταση της Ανεξαρτησίας του 1776 και στην Ευρώπη τη Γαλλική Επανάσταση του 1789, οι οποίες είχαν ως αποτέλεσμα τις αντίστοιχες επίσημες Διακηρύξεις των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Οι μεγάλοι κοινωνικο-πολιτικοί αγώνες του 19ου αιώνα μαζί με τις αποτρόπαιες συνέπειες των δύο μεγάλων πολεμικών συρράξεων του 20ου αιώνα αφύπνισαν την ανθρωπότητα και τα κράτη-μέλη του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών και οδήγησαν στην Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη το 1948. Μ' αυτόν τον τρόπο διεθνοποιήθηκε το πρό-

1. Αναπλ. Καθηγητής Κοινωνιολογίας Πανεπιστημίου Κρήτης

βλημα και ανέλαβε η διεθνής κοινότητα την ευθύνη για το σεβασμό της ανθρώπινης προσωπικότητας και των δικαιωμάτων της.

Παρ' όλες όμως αυτές τις διακηρύξεις και τις κρατικές συνταγματικές κατοχυρώσεις που ακολούθησαν, τα δικαιώματα του ανθρώπου παραβιάζονται παράφορα σε πολλές χώρες ακόμα και σήμερα. Έτσι θα μπορούσε κανείς να πει πως υπάρχει συνεχώς ένα αγεφύρωτο χάσμα μεταξύ των κανόνων δικαίου και της κοινωνικής πραγματικότητας σχετικά με το σεβασμό και την εφαρμογή των ανθρώπινων δικαιωμάτων.

Πέρα από τις οποιεσδήποτε αιτίες, που οδηγούν σ' αυτή την αντίφαση, θα θέλαμε σ' αυτό το σημείο να αναφερθούμε χαρακτηριστικά σε κάποιους άλλους παράγοντες, οι οποίοι ασκούν ανασταλτική επίδραση στην εφαρμογή των ανθρώπινων δικαιωμάτων. Ένας απ' αυτούς είναι η άγνοια των ίδιων των ατόμων σχετικά με τα δικαιώματά τους. Ένας άλλος παράγοντας, πολύ σημαντικότερος από τον προηγούμενο, είναι η διαφορετική σημασία που αποδίδουν τα άτομα και οι κοινωνικές ομάδες στην ίδια την έννοια των δικαιωμάτων του ανθρώπου, στάση που οδηγεί στη δημιουργία νέων ή στην όξυνση παλαιότερα υφιστάμενων προβλημάτων μεταξύ των ατόμων και των λαών².

Πέρα όμως απ' αυτό, είναι γεγονός ότι η κατανόηση και η εφαρμογή των ανθρώπινων δικαιωμάτων δεν εξαρτάται πολλές φορές από κοινά αποδεκτές βασικές αρχές και πεποιθήσεις, αλλά πολύ περισσότερο από αδιαφανή ατομικά και εθνικά συμφέροντα. Και όσο επιτακτικότερη προβάλλει καθημερινά η αναγκαιότητα μιας γενικής προσέγγισης και αποδοχής της έννοιας των ανθρώπινων δικαιωμάτων, τόσο αξεπέραστες εμφανίζονται οι δυσκολίες και τα εμπόδια που παρεμβάλλονται. Πολιτικές, ιδεολογικές και πολιτιστικές διαφορές μεταξύ των ατόμων και των λαών δυσχεραίνουν πολύ την ενιαία χωροχρονική εννοιολογική σύλληψή τους.

Εκτός όμως απ' αυτές τις δυσκολίες, στο χώρο της επιστημονικής έρευνας ένας μεγάλος αριθμός επιστημών και επιστημόνων εξετάζουν το θέμα των ανθρώπινων δικαιωμάτων από διαφορετικές οπτικές γωνίες. Και εδώ διαφαίνεται ότι η διατύπωση ενός γενικού και απ' όλους αποδεκτού επιστημονικού ορισμού αυτής της έννοιας πλησιάζει σχεδόν στα όρια του αδιεξόδου. Απ' όλους, βέβαια, γίνεται αποδεκτό το γεγονός ότι τα δικαιώματα του ανθρώπου δεν είναι ούτε μια νέα ηθική ούτε μια λαϊκή θρησκεία. Είναι πολύ περισσότερο από μια κοινή σ' όλους τους ανθρώπους γλώσσα. Είναι οι απαιτήσεις, τις οποίες ο άνθρωπος της διανόησης και της επιστήμης οφείλει να μελετήσει και να ενσωματώσει τις γνώσεις του με τους δικούς της κανόνες και μεθόδους είτε ασχολείται με τη φιλοσοφία ή τις ανθρωπιστικές επιστήμες είτε είναι κοινωνιολόγος, νομικός, ιστορικός ή γεωγράφος³.

2. Fleiner, Th., Norm und Wirklichkeit, στο: Probleme der Rechtssetzung, Basel, 1984, σ. 279-348; Zieger, K.A., Zur Effektivität der Rechtssoziologie - die doppelfunktionale Wirkung des Rechts als soziotechnisches Problem, Münster 1983.

3. Arens, E., Der Beitrag der Diskursethik zur universalen Begründung der Menschenrechte, στο: Hoffmann, J., (Hrsg.) Begründung von Menschenrechten aus der Sicht unterschiedlicher Kulturen, Verlag für Interkulturelle Kommunikation 1991, (45-57), σ. 53.

Έχοντας πλήρη επίγνωση όλων αυτών των αντικειμενικών δυσκολιών και των κοινωνικών δεδομένων θα προσπαθήσουμε, στο μέτρο του δυνατού και εν συντομία, να προσεγγίσουμε εννοιολογικά τον όρο των ανθρώπινων δικαιωμάτων, πιστεύοντας πως έτσι θα καθορισθεί καλύτερα το σίγμα αναφοράς της εργασίας μας.

Ξεκινώντας από την απλή γενική μορφή της πρότασης σχετικά με το δικαίωμα για κάτι, όπως: "ο (α) έχει έναντι του (β) ένα δικαίωμα (γ)", θα επιχειρήσουμε να αναλύσουμε τη γενική βασική δομή του δικαιώματος. Η πρόταση αυτή δείχνει πως το δικαίωμα κάποιου για κάτι μπορεί να συνοψιστεί σε μια τριμερή νομική και κοινωνική σχέση. Το πρώτο μέρος (α) είναι ο δέκτης ή ο φορέας του δικαιώματος, το δεύτερο μέρος (β) είναι ο δότης ή ο χορηγός του δικαιώματος, και το τρίτο (γ) είναι το αντικείμενο ή το υποκατάστατο του δικαιώματος⁴.

α. Στο ηθικοφιλοσοφικό ερώτημα, ποιος είναι ή μπορεί να είναι ο δέκτης ή το υποκείμενο των δικαιωμάτων, θα μπορούσε να δοθεί η κλασική απάντηση του Ι.Καντ: μόνο ο άνθρωπος, γιατί μόνο αυτός κατέχει το πρωταρχικό και μοναδικό δικαίωμα να είναι άνθρωπος και λογικό δημιούργημα⁵. Πέρα από τις οποιεσδήποτε διαφωνίες των ειδικών, όλοι συμφωνούν με την άποψη, πως μόνο ο άνθρωπος μπορεί να είναι υποκείμενο δικαιωμάτων, γιατί μόνο αυτός έχει την ελευθερία της βούλησης και είναι ζώο κοινωνικό⁶. Αυτός λοιπόν ο κοινωνικός και με την ελεύθερη βούληση προικισμένος άνθρωπος είναι το υποκείμενο των αναπαλλοτριώτων και αναφαίρετων ανθρώπινων δικαιωμάτων, μέσα στο πλαίσιο της κοινωνικής ομάδας στην οποία κινείται και δρα. Τα ανθρώπινα δικαιώματα αποκτούν ιδιαίτερο ενδιαφέρον και προσλαμβάνουν μεγαλύτερη διάσταση, όταν αποδίδονται στην καθολική αντίληψη του ανθρώπου ως μιας ενιαίας ατομικής και συλλογικής πραγματικότητας και ο άνθρωπος δε νοείται ως μονάδα αλλά ως πρόσωπο⁷.

β. Δυσκολότερος φαίνεται να είναι ο καθορισμός της έννοιας του δότη ή χορηγού των ανθρώπινων δικαιωμάτων, εξαιτίας της διαχρονικής διαφοροποίησης των απόψεων σχετικά μ' αυτή την έννοια. Γίνεται, βέβαια, γενικά αποδεκτό ότι η αξίωση του υποκειμένου για κάποιο δικαίωμά του εμφανίζεται συνήθως με μια άμεση ή έμμεση διεκδικητική διάθεση έναντι εκείνου, που φέρεται ως κάτοχος και δότης του δικαιώματος. Στην περίπτωση μας, αναφορικά δηλαδή με τα δικαιώματα του ανθρώπου, αυτή η αξίωση του υποκειμένου για τη διεκδίκηση κάποιου δικαιώματος, εγείρεται στο μακροκοινωνιολογικό επίπεδο έναντι κάθε μορφής εξουσίας και, κυρίως, έναντι της ίδιας της πολιτικής εξουσίας.

4. Περράκης, Στ., Η διεθνής προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, περιφερειακά θεσμικά συστήματα. Τετράδια Διεθνούς Δικαίου 11, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1984 σ. 1ε.

5. Alexy R., Theorie der Grundrechte. Studien und Materialien zur Verfassungsbarkeit, Bd. 28, 1. Auflage, Göttingen 1985, σ. 171ε.

6. Kant, I., Grundlegung zur Metaphysik der Sitten, στο: Kant's gesammelte Schriften, hrsg. von der Königlichen Preußischen Akademie der Wissenschaften, Bd. IV, Berlin, 1903/11, σ. 446 ε.

7. Μιχαηλίδου-Νουάρου, Γ., Δίκαιον και κοινωνική συνείδηση. Οκτώ μελέται Κοινωνιο-λογίας και Φιλοσοφίας του Δικαίου, εκδ. Παπαζήση, Αθήναι 1972, σ. 188 ε.

Στο μικροκοινωνιολογικό επίπεδο, ωστόσο, δότης και χορηγός κάθε δικαιώματος, και επομένως και των ανθρώπινων δικαιωμάτων, μπορεί να είναι το ίδιο το υποκείμενο σε σχέση με άλλα κοινωνικά υποκείμενα μέσα στα πλαίσια της κοινής τους συνύπαρξης και της αλληλεπίδρασής τους με τα μέλη της ίδιας κοινωνικής ομάδας. Εδώ, δηλαδή, διαφαίνεται ότι δημιουργείται κάποιο δικαίωμα υπέρ ενός υποκειμένου, μόνο όταν βρεθεί απέναντί του ένα άλλο υποκείμενο, το οποίο να έχει δεσμευθεί με την αντίστοιχη υποχρέωση. Το δικαίωμα δηλαδή του ενός υποκειμένου είναι υποχρέωση του άλλου⁸. Με καλύτερη κοινωνιολογική διατύπωση θα μπορούσε να χαρακτηριστεί αυτή η αμοιβαία κοινωνική σχέση ως η διπλή όψη του ίδιου νομίσματος. Από τη μια το δικαίωμα ταυτίζεται με τα οφέλη του κατόχου μιας κοινωνικής θέσης, με το απ' αυτήν προερχόμενο κοινωνικό status και από την άλλη η υποχρέωση αναφέρεται στο φορέα των κοινωνικών ρόλων και την αξίωση της κοινωνικής ομάδας για τη σωστή εκτέλεσή τους απ' αυτόν.

Θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι, στο πλαίσιο αυτής της κοινωνικής αλληλεπίδρασης μεταξύ των μελών μιας κοινωνίας, αυτή η αξίωση του υποκειμένου για κάποιο δικαίωμά του τόσο από την Πολιτεία όσο και από τα μέλη της ομάδας εμπεριέχει μια μορφή φυσικής αξίωσης ή κάποιου φυσικού δικαιώματος. Διαμορφώνεται έτσι μια αμοιβαία κοινωνική, ηθική ή νομική δέσμευση ανάμεσα στα δυο μέρη. Δημιουργούνται δηλαδή κανόνες μιας συγκεκριμένης κοινωνικής συμπεριφοράς, μιας "έννομης σχέσης", και "θεσμοί δικαίου", που υποχρεώνουν τα δυο μέρη για την τήρησή τους. Αυτοί οι κανόνες παίρνουν συγκεκριμένη υπόσταση και περιεχόμενο στο θετικό δίκαιο με τη μορφή νομοθετικών μέτρων⁹.

Όπως, τουλάχιστον, διαφαίνεται από τις τρεις μεγάλες διακηρύξεις των ανθρώπινων δικαιωμάτων, κάθε άνθρωπος ως μέλος μιας κοινωνικής ομάδας, είναι υποκείμενο αλλά συγχρόνως και φορέας δικαιωμάτων, ανεξάρτητα από τη φυλή, το φύλο, την τάξη ή την κοινωνική του καταγωγή. Αυτά όμως τα δικαιώματα στηρίζονται πάνω σ' ένα ελαστικό πλέγμα θεμελιωδών σχέσεων και αμοιβαίων υποχρεώσεων κράτους και κοινωνικής ομάδας ή κράτους και πολίτη. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, θεωρητικά τουλάχιστο, καταβάλλεται προσπάθεια για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου και της ανθρώπινης προσωπικότητας, που οδηγεί στην αυτοκαταξίωση και στην αυτοπραγμάτωση του ατόμου, προς όφελος του ίδιου και του κοινωνικού συνόλου.

γ. Η εννοιολογική προσέγγιση της έννοιας των ανθρώπινων δικαιωμάτων, την οποία επιχειρήσαμε παραπάνω, δεν έδωσε μια απάντηση άμεση και ξεκάθαρη στο τελευταίο και εξίσου σημαντικό ερώτημα, που σχετίζεται με το ίδιο το αντικείμενό τους. Τι είναι, ή καλύτερα, ποια είναι αυτά τα αναφαίρετα και αναπαλλοτρίωτα δικαιώματα, που χορηγούνται μόνο στον άνθρωπο; Επειδή όμως νομίζουμε πως από τις μέχρι τώρα αναλύσεις μας ήδη έχει δοθεί μια έμμεση, όχι άμεση, απάντηση και σ' αυτό το ερώτημα, και επειδή θα έχουμε την ευκαιρία να ασχοληθούμε στη συνέ-

8. Τσαούσης, Δ., Η κοινωνία του ανθρώπου. Εισαγωγή στην κοινωνιολογία. Βιβλιοθήκη Κοινωνικής Επιστήμης και Κοινωνικής Πολιτικής, εκδ. Gutenberg 1996, σ. 11.

9. Μανιτάκης, Αντ., Το υποκείμενο των συνταγματικών δικαιωμάτων, εκδ. Αντ. Ν. Σάκ-κουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1981, σ. 40.

χεια αναλυτικότερα μ' αυτά, θα αναφέρουμε τώρα μόνο μερικά απ' αυτά τα δικαιώματα εντελώς ενδεικτικά και αντιπροσωπευτικά. Καθένας, για το λόγο και μόνο ότι είναι άνθρωπος, έχει το δικαίωμα της ζωής, της υγείας, της τροφής, της στέγης, της εργασίας, της ιδιοκτησίας, της εκπαίδευσης, της ισότητας ενώπιον του νόμου και της δικαιοσύνης. Δικαιούται να απολαμβάνει την ελευθερία της θρησκείας, της γνώμης, της έκφρασης και κάθε ελευθερία, η οποία όμως έχει σαν όριο το σημείο εκείνο, από το οποίο αρχίζει η ελευθερία του άλλου, εκεί δηλαδή όπου οι νόρμες και οι κανόνες της έννομης, ηθικής και κοινωνικής τάξης το επιβάλλουν.

Μετά απ' αυτή τη σύντομη εννοιολογική προσέγγιση των ανθρώπινων δικαιωμάτων στη σημερινή τους μορφή, θα πρέπει κανείς να αναφέρει ότι αυτά κατακτήθηκαν ύπερα από μεγάλες προσπάθειες και θυσίες αρκετών αιώνων, όπως άλλωστε δείχνει και η ίδια η εξελικτική πορεία της ιδέας τους από το μακρινό παρελθόν μέχρι σήμερα. Μια λεπτομερής ανάλυση αυτής της κοινωνικο-ιστορικής πορείας της σύλληψης των ανθρώπινων δικαιωμάτων της μεταχριστιανικής εποχής φαίνεται να ξεφεύγει από τα όρια της θεματικής μας. Νομίζουμε, ωστόσο, πως μια πολύ συνοπτική και επιγραμματική ιστορική παρουσίασή τους θα χαράξει τις μεθοδολογικές παραμέτρους της εργασίας αυτής.

2. Κοινωνικο-ιστορική εξέλιξη και τυπολογία

Μετά από δύο αιώνες συνταγματικής θεσμοθέτησης και κατοχύρωσης των ανθρώπινων δικαιωμάτων, από τις μεγάλες διακηρύξεις του 18ου αιώνα με αποκορύφωμά τους την Οικουμενική Διακήρυξη του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών το 1948, η προσπάθεια για μια ενιαία σύγχρονη τυπολογική προσέγγισή τους, η οποία να γίνεται από όλους αποδεκτή, δε φαίνεται να είναι και τόσο εύκολη. Πολιτικές, οικονομικές και κοσμοθεωριακές διαφορές μεταξύ των λαών αντιστέκονται σε μια ενιαία ομαδοποίηση και αποδοχή των ανθρώπινων δικαιωμάτων και οδηγούν σε μια πραγματική σύγχυση και αμφισβήτησή τους. Πέρα όμως απ' αυτούς τους λόγους η διαφορετική κατηγοριοποίηση και τυπολογία τους είναι αποτέλεσμα μιας κοινωνικο-ιστορικής εξελικτικής πορείας διακοσίων χρόνων. Γι' αυτό ακριβώς και αυτή η αναζήτηση της τυπολογίας των ανθρώπινων δικαιωμάτων είναι δυνατή μόνο μέσα σ' αυτό το ιστορικό πλαίσιο των κοινωνικών, πολιτικών και ιδεολογικών συνθηκών που την αντικατοπτρίζουν.

α. Τα ατομικά δικαιώματα και οι προσωπικές ελευθερίες (*Status negativus* - αρνητικής θέσης)

Αναμφισβήτητη η μεγαλύτερη συμβολή στην ιδέα των ανθρώπινων δικαιωμάτων των δύο μεγάλων διακηρύξεων του τελευταίου τέταρτου του 18ου αιώνα είναι η κωδικοποίησή τους και η συνταγματική τους θεσμοθέτηση. Προπάντων η Γαλλική Διακήρυξη με την ιδιαιτερότητα των κοινωνικο-πολιτικών συνθηκών που την προκάλεσαν, αποτέλεσε και την αφετηρία στη μετέπειτα εξέλιξή τους.

Στο προεπαναστατικό απολυταρχικό και παρεμβατικό κράτος αυτή αντιπαρέθεσε τις νέες φιλε-

λεύθερες αντιλήψεις για τις σχέσεις των αρχόντων και των αρχομένων· στο πρότυπο του πειθαρχικού υπηκόου έθεσε το νέο πρότυπο του πολίτη· στο θείο δίκαιο αντέταξε το φυσικό δίκαιο και διακήρυξε πως όλοι οι άνθρωποι γεννιούνται ελεύθεροι και ίσοι ως προς τα δικαιώματά τους, προστατεύοντας έτσι το άτομο από την καταπίεση και την πιθανή πολιτική αυθαιρεσία¹⁰. στο φεουδαρχικό καθεστώς και τον απολυταρχικό ηγεμονισμό πρόταξε τον ίδιο τον άνθρωπο, που προηγείται και αυτής της κρατικής εξουσίας. Προπάντων η ανακάλυψη της αξίας του ατόμου από το πνεύμα του διαφωτισμού, του ανθρωπισμού και του ατομικισμού, οδήγησαν στο ριζοσπαστικό διαχωρισμό πολιτικής και ιδιωτικής κοινωνίας, κράτους και ατόμου. Το "ιδιωτικό" αντιπαράταθηκε δυναμικά στο "δημόσιο"¹¹.

Το κράτος, για την ανεμπόδιστη ανάπτυξη του ατόμου και της προσωπικότητάς του, αναγκάστηκε να μην παρεμβαίνει στα ατομικά δικαιώματα του ατόμου και τις ελευθερίες του. Πάνω σ' αυτή τη βασική αρχή της μη παρέμβασης του κράτους στη ζωή του ατόμου διαμορφώθηκε η πρώτη ιστορική τυπολογία, της "Status negativus" (αρνητικής θέσης), των ελευθεριών και των ανθρώπινων δικαιωμάτων¹². Σ' αυτήν συμπεριλαμβάνονται το δικαίωμα της προσωπικής ασφάλειας, της ιδιοκτησίας, του οικογενειακού ασύλου, των συναθροίσεων και οι ατομικές ελευθερίες: η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης, της γνώμης, του τύπου, το δικαίωμα ισότητας έναντι του νόμου, της αντίστασης στην καταπίεση και άλλα.

β. Συμμετοχικά πολιτικά δικαιώματα (*Status activus* - θετικής θέσης)

Το νέο πολιτικό κλίμα κατά το τέλος του 18ου αιώνα επέφερε νέες εξελίξεις στη διαμόρφωση των ανθρώπινων δικαιωμάτων. Η εμφάνιση του πλουραλισμού, η ανάπτυξη της βιομηχανίας καθώς και η παρακμή του απολυταρχικού καθεστώτος, που διατηρούσε όμως ακόμα την εξουσία του, αποτέλεσαν πρόκληση για την αστική τάξη για την αναθεώρηση και διαφοροποίηση της στάσης της έναντι του κράτους. Με την επιμονή της επιτεύχθηκε πραγματική μεταρρύθμιση και ουσιαστική διεύρυνση των ατομικών δικαιωμάτων.

Το ριζοσπαστικό διαχωρισμό μεταξύ ιδιωτικής και πολιτικής κοινωνίας, κράτους και ατόμου, διαδέχθηκε η διεκδίκηση συμμετοχής του ατόμου στην άσκηση της πολιτικής εξουσίας. Στην εξασφάλιση της αποχής από κάθε παρέμβαση της κρατικής εξουσίας στην ιδιωτική ζωή του ατόμου προστέθηκε το δικαίωμα συμμετοχής του στην πολιτική ζωή και τα κατοχυρωμένα ήδη ατομικά δικαιώματα και οι προσωπικές ελευθερίες συμπληρώθηκαν με άλλα δικαιώματα, τα πολιτικά. Στα δικαιώματα της αρνητικής θέσης προστέθηκαν τα δικαιώματα της "Status activus" (ενεργητικής θέσης)¹³. Αυτή η τυπολογία περιλάμβανε το δικαίωμα του πολίτη να συμμετέχει στην εκλογή των

10. Χορτάτος, Κ., Ανθρώπινα Δικαιώματα και Διεθνής έννομος τάξις, εκδ. Αντ. Ν. Σάκ-κουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1984, σ. 8.

11. Πόλις, Α., Κράτος, δίκαιο και ανθρώπινα δικαιώματα, εκδ. Ίδρυμα Μεσογειακών Με-λετών, Αθήνα 1988, σ. 17.

12. Δημητρόπουλος, Α., Τα αμυντικά δικαιώματα του ανθρώπου και η μεταβολή της έν-νομης τάξης, εκδ. Αντ. Ν. Σάκ-κουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1981, σ. 85.

13. Βλάχου, Γ., Κοινωνιολογία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, 2. έκδοση, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1979, σ. 113 ε.·; Βεγλερή, Φ., Η σύμβαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και το Σύνταγμα, στο: Το Σύνταγμα, τόμος Γ, 1977, σ. 42 ε.

μελών του κοινοβουλίου μαζί με τις άλλες κυρίαρχες τάξεις, που μέχρι πρότινος μονοπωλούσαν την αντιπροσώπευση. Το δικαίωμα της συμμετοχής στη διαχείριση των κοινών συμφερόντων επεκτάθηκε σε διάφορους χώρους της κοινωνικής ζωής, κάτι που δε συνέβαινε προηγουμένως.

γ. Τα κοινωνικά δικαιώματα

Οι ραγδαίες δομικές κοινωνικές αλλαγές, που σημειώθηκαν μετά το πρώτο τέταρτο του 19ου αιώνα, αποκάλυψαν την αδυναμία των αστικών δικαιωμάτων να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις των καιρών και οδήγησαν στην τελική ευθεία την εξέλιξη μιας άλλης νέας τυπολογίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Τα ιδανικά του φιλελεύθερου αστικισμού, οι ατομικές ελευθερίες και τα συμμετοχικά δικαιώματα φάνηκαν αφηρημένα στη σύλληψή τους και αναποτελεσματικά στην πρακτική τους για το ίδιο το άτομο και για τις ευρύτερες κοινωνικές μάζες. Πέρα από την απομόνωση και τον εγκλωβισμό του ατόμου μέσα στο στενό πλαίσιο των ατομικών συμφερόντων, αυτά αξιοποιήθηκαν και εφαρμόστηκαν μόνο από τους ελάχιστους, ήδη προνομιούχους, οδηγώντας έτσι σε ένα άκρατο ατομικισμό. Ατομικές ελευθερίες απολάμβαναν μόνο όσοι διέθεταν μια, κάποιας μορφής, ελεύθερη ύπαρξη, την οποία τους εξασφάλιζε η δύναμη και η ιδιοκτησία. Για τη συντριπτική όμως πλειοψηφία των πολιτών είχε η ελευθερία αφηρημένο χαρακτήρα¹⁴.

Η υποχρέωση του κράτους να απέχει από κάθε παρέμβαση στις ατομικές ελευθερίες σήμαινε συγχρόνως πως δεν ήταν και σε θέση να τις εγγυηθεί σε κανέναν. Διαφάνηκε ακόμα ότι δεν έφτανε η ελευθερία και η ισότητα για να θεμελιωθεί μια δίκαιη κοινωνία. Κι αυτό, επειδή η διακριτική στάση της κρατικής εξουσίας δεν εμποδίζει εκείνους, οι οποίοι ήταν οικονομικά ισχυροί να καταπατούν και να περιορίζουν την ελευθερία των ασθενέστερων¹⁵. Έτσι, ενώ δηλαδή, τα ατομικά δικαιώματα και οι προσωπικές ελευθερίες του οικονομικά και κοινωνικά αδύνατου πολίτη ήταν σεβαστά από το κράτος, ήταν δυνατόν αυτά να καταπατηθούν από έναν άλλο τρίτο μέλος της κοινωνίας, χωρίς καμιά νομική δέσμευση και περιορισμό. Αυτός ο ατομικιστικός χαρακτήρας των ατομικών δικαιωμάτων αντιμετωπίστηκε με πολύ σκεπτικισμό από πολλούς κοινωνικούς στοχαστές με τη διατύπωση της θεωρίας της "τριπενέργειας", με κυριότερο εκπρόσωπό της τον Hans Carl Nipperday¹⁶.

Το ίδιο ακριβώς συνέβαινε και με το δικαίωμα της ισότητας των πολιτών έναντι του νόμου. Στην πραγματικότητα μόνο οι ενεργητικοί πολίτες, που είχαν ορισμένα προνόμια ή περιουσία, απολάμβαναν αυτό το δικαίωμα. Πρακτικά δεν είχαν όλοι το δικαίωμα της συμμετοχής στη νομοθεσία και στην άσκηση της εξουσίας. Το βασικό δικαίωμα της ψήφου ασκούσαν σαν "τιμητική ψήφο" μόνο λίγοι, ενώ η συντριπτική πλειοψηφία του λαού ήταν αποκλεισμένη από την άσκηση των πολιτικών της δικαιωμάτων, παρόλο που αυτά ήταν νομοθετικά κατοχυρωμένα. Αξίζει εδώ να αναφερθεί ότι

14. Κασμάτν, Γ., Συνταγματικό Δίκαιο, II, Οι λειτουργίες του κράτους, τεύχ. α', έκδ. Α.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 1890, σ. 154 ε.

15. Ruffel, H., Menschenrechte und Demokratie, στο: Menschenrechte und Demokratie, hrsg. von J. Schwartländer, Kehl am Rhein - Straßburg, 1981, σ. 187.

16. Hilpert, K., Die Menschenrechte. Geschichte und Aktualität, Patmos Verlag 1991, σ. 51.

στη Γαλλία το 1830 από τα 25 εκατομμύρια του πληθυσμού της μόνο 130 χιλιάδες ήταν ενεργητικοί πολίτες και είχαν δικαίωμα ψήφου, ενώ στην Αγγλία το 1831 σε ενήλικο πληθυσμό 10 περίπου εκατομμυρίων, ψήφизαν μόνο 438 χιλιάδες¹⁷.

Η έκρηξη της βιομηχανικής επανάστασης, μετά το πρώτο τέταρτο του 19ου αιώνα προκάλεσε αλυσιδωτές αντιδράσεις και δυναμικές δονήσεις στον οικονομικό, τον πολιτικό και τον κοινωνικό χώρο. Η βιομηχανοποιημένη παραγωγή επέφερε μεγάλα κέρδη και οδήγησε στην ταχύτατη ανάπτυξη του καπιταλιστικού συστήματος, από το οποίο επωφελήθηκε ιδιαίτερα η αστική τάξη για την εδραίωση της φιλελεύθερης πολιτικής δημοκρατίας. Από την άλλη μεριά η μετακίνηση πολλών αγροτών από την ύπαιθρο προς την πόλη και η απασχόλησή τους στη βιομηχανία, επέφερε την προλεταριοποίησή τους και έκανε δυναμική την εμφάνιση στην πολιτική σκηνή της τέταρτης, της εργατικής τάξης. Η τάξη αυτή άρχισε σιγά σιγά να αντιλαμβάνεται όλο και περισσότερο τη μειονεκτική της θέση, αλλά συγχρόνως και να συνειδητοποιεί τη συλλογική της δύναμη και να κινητοποιείται.

Τα κλασικά αστικά δικαιώματα με τις συμβατικές ατομικές ελευθερίες, που τυπικά είχαν παραχωρηθεί στους εργαζόμενους, δεν είχαν καμιά ουσιαστική αξία. Στην πράξη δεν τους εξασφάλιζαν μια μόνιμη και σίγουρη εργασία, ούτε προστασία στον καιρό της ανεργίας και προπάντων δεν τους παρείχαν τη δυνατότητα να υψώσουν φωνή διαμαρτυρίας ενάντια στην εργοδοτική καταπίεση, στην οικονομική εκμετάλλευση και στις απαράδεκτες συνθήκες εργασίας και ζωής. Εδώ θα πρέπει να αναφερθεί ότι γύρω στο 1850 ο εργατικός πληθυσμός του Παρισιού ξεπερνούσε το 1.500.000 και ζούσε στο επίπεδο της έσχατης εξαθλίωσης¹⁸.

Κάτω απ' αυτές τις κοινωνικές συνθήκες έκανε την εμφάνισή του το συνδικαλιστικό κίνημα της εργατικής τάξης, το οποίο συσπείρωσε γύρω του και μαζικοποίησε τα μεμονωμένα άτομα, τα οποία είχαν αντιληφθεί ότι μόνο με ομαδικούς και συντονισμένους αγώνες ήταν δυνατόν να διεκδικήσουν κάποιας άλλης μορφής συλλογικά δικαιώματα, τα κοινωνικά. Κοντά σ' αυτές τις ιστορικές κοινωνικές διεργασίες και η βαθμιαία γενίκευση του εκλογικού δικαιώματος, που συνεχίστηκε ολόκληρο το 19ο αιώνα, αποτέλεσε αξιόλογο βήμα σ' αυτή την κατεύθυνση.

Σημαντική ώθηση στη διεκδίκηση των κοινωνικών δικαιωμάτων έδωσαν οι επαναστάσεις στη Γαλλία και στην Αγγλία το 1848 και στη Γερμανία το 1848/49. Η πρώτη συνέβαλε στο να αναγνωριστεί το θεμελιώδες δικαίωμα της εργασίας, ενώ με τη δεύτερη ήλθε η συζήτηση για την παροχή κοινωνικών δικαιωμάτων στο κοινοβούλιο. Τα λαϊκά στρώματα αγωνίζονταν και διεκδικούσαν την κατάκτηση του δικαιώματος της προστασίας της εργασίας, του εργατικού μισθού καθώς και του δικαιώματος της δωρεάν εκπαίδευσης¹⁹.

17. Nipperday, H., *Freie Entfaltung der Persönlichkeit*, στο: Neumann/Nipperday/Scheuner, *Die Grundrechte, Handbuch der Theorie und Praxis der Grundmensenrechte*, τόμ. IV, 2, 1962, σ. 741ε.

18. Μάνεσης, Αρ., *Συνταγματικά δικαιώματα α', Ατομικές ελευθερίες*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1981, σ. 32.

19. Φίλιας, Β., *Κοινωνικά Συστήματα, Ι, Ιδεολογικές απόψεις της καπιταλιστικής ανέλιξης II, Ουτοπιστές σοσιαλιστές και Καρλ Μαρξ*, εκδ. Α. Λιβάνης και ΣΙΑ Ε.Ε. Νέα Σύνορα, Αθήνα 1977, σ. 51.

Η δημοσίευση του Κομμουνιστικού Μανιφέστου του Κ. Marx με την αυστηρή κριτική που άσκησε στα κλασικά αστικά δικαιώματα και τις ατομικές ελευθερίες έπαιξε σημαντικό ρόλο στην όλη εξέλιξη των κοινωνικών δικαιωμάτων. Σύμφωνα με τη μαρξιστική ανάλυση των δικαιωμάτων του ανθρώπου, όπως αυτά αναφέρονται στις διακηρύξεις του 18ου αιώνα, οι βασικές τους αξίες, όπως η ισότητα, η ελευθερία και η αδελφότητα είναι στο βάθος τα δικαιώματα του ιδιοκτήτη αστού, τα δικαιώματα δηλαδή του εγωιστή και απομονωμένου από το κοινωνικό σύνολο ανθρώπου. Η ελευθερία και η ιδιοκτησία αποτελούν τις βάσεις της αστικής καπιταλιστικής κοινωνίας²⁰.

Ο Κ. Marx είδε τα ανθρώπινα δικαιώματα ως όργανο μιας ιδεολογίας και έκφραση των οικονομικών συμφερόντων της άρχουσας τάξης²¹. Αντίθετα με την καπιταλιστική κοινωνία, στη σοσιαλιστική κοινωνική οργάνωση, κατά τον Κ. Marx, μετά τη μεταβίβαση της ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής στο προλεταριάτο, αυτές οι αξίες μετατοπίζουν το κέντρο βάρους τους από το άτομο στο κοινωνικό σύνολο. Η ελευθερία νοείται ως η απελευθέρωση του ανθρώπου από την εκμετάλλευση, η ισότητα ως η ισότητα του εγγυημένου από την κοινωνία δικαιώματος της ζωής, της εργασίας, της φροντίδας για την υγεία, της ανάπαυσης κ.ά., ενώ η αδελφότητα νοείται ως η αδελφότητα στη βάση της απουσίας κοινωνικών ταξικών και ατομικών συμφερόντων. Ο άνθρωπος στο πλαίσιο της μαρξιστικής αντίληψης δεν νοείται σαν μονάδα. Μόνο το ενταγμένο μέσα στο κοινωνικό σύνολο άτομο είναι δυνατό να καταξιωθεί και να αυτοπραγματοωθεί, απολαμβάνοντας τα δικαιώματα όλης της κοινωνικής ομάδας. Ο άνθρωπος αποκτά αξία μόνο στη σχέση του με τους άλλους ανθρώπους και με το σύνολο²².

Όλες αυτές οι κοινωνικο-πολιτικές εξελίξεις, που είχαν ως συνισταμένη τη διεκδίκηση των κοινωνικών δικαιωμάτων, υπήρξαν σοβαρές προκλήσεις για το αστικό φιλελεύθερο κράτος και για τον καθορισμό του ρόλου του στην αντιμετώπισή τους. Με τη διεκδίκηση και την κατάκτηση των κοινωνικών δικαιωμάτων αυξήθηκαν οι προσδοκίες όλων για την ανάληψη περισσότερων κρατικών δεσμεύσεων και υποχρεώσεων²³. Γι' αυτό και η πολιτεία, παραβαίνοντας πολλές φορές την υποχρέωση και τη δέσμευσή της για μη-ανάμειξη στις υποθέσεις των πολιτών, προπάντων κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου και στις αρχές του 20ου αιώνα, δεν παρέλειπε να εμφανίζεται ως νομοθετικός ρυθμιστής της νέας κατάστασης πραγμάτων και να παρεμβαίνει ως προστάτης των συμφερόντων και των διεκδικήσεων των λαϊκών στρωμάτων. Η κρατική παρέμβαση εκδηλώθηκε ιδιαίτερα έντονα με τη ρύθμιση των ελεύθερων συλλογικών συμβάσεων εργασίας, την ελευθερία του

20. Stadelmann, R., *Soziale und politische Geschichte der Revolution von 1848*, München 1975; Siemann, W., *Die Frankfurter Nationalversammlung 1848/49 zwischen demokratischem Liberalismus und konservativer Reform*, Berlin 1979.

21. Marx, K., *Die Heilige Familie und andere philosophische Frühschriften*, Berlin 1953, σ. 49ε.

22. Luhmann, N., *Soziologische Aufklärung. Aufsätze zur Theorie sozialer Systeme*, Bd.1, 5. Aufl., Westdeutscher Verlag 1984, σ.178.

23. Dahrendorf, R., *Marx in Perspektive. Die Idee des Gerechten im Denken von Karl Marx*, Hannover o.J. 1962; Τελεξής, Π., *Μαρξισμός και Κοινωνιολογία*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1979, σ. 45.

τύπου, των συναθροίσεων, του συνεταιρίζεσθαι και άλλων δικαιωμάτων, προς το συμφέρον των πολιτών και την προστασία τους²⁴.

Βαθεία τομή στην ιστορία των κοινωνικών δικαιωμάτων χάραξε η Οκτωβριανή Επανάσταση του 1917, με την οποία έγινε μια πρώτη προσπάθεια για την πραγματοποίηση της σοσιαλιστικής κοινωνίας του Κ. Marx. Στο τρίτο πανρωσικό συνέδριο του 1918 έγινε η "Διακήρυξη των δικαιωμάτων του εργαζόμενου και καταπιεζόμενου λαού", που συνέταξε ο Β. Λένιν και συμπεριλήφθηκε στο σύνταγμα του 1918. Σ' αυτήν διακηρύσσεται η εξάλειψη της εκμετάλλευσης του ανθρώπου από τον άνθρωπο, η αταξική κοινωνία και η εγκαθίδρυση της σοσιαλιστικής κοινωνίας²⁵. Με βάση τις μαρξιστικές αρχές, τα ατομικά κλασικά δικαιώματα παραμερίζονται και τη θέση τους καταλαμβάνουν τα συλλογικά κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα. Στο νεότερο σύνταγμα του 1936 καθορίστηκαν τα βασικά δικαιώματα και οι υποχρεώσεις του πολίτη, τα οποία ήταν προπάντων οικονομικά και κοινωνικά, όπως το δικαίωμα της εργασίας, του μισθού, της ανάπαυσης, της κοινωνικής πρόνοιας, της εκπαίδευσης και άλλα²⁶.

Η ίδρυση του πρώτου σοσιαλιστικού κράτους στη Ρωσία, την οποία ακολούθησαν κι άλλες χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, δημιούργησε μια εντελώς νέα τάξη πραγμάτων και χώρισε τον κόσμο σε δυο αντίθετα ιδεολογικά στρατόπεδα: τις σοσιαλιστικές δημοκρατίες της Ανατολής και τις φιλελεύθερες αστικές δημοκρατίες της Δύσης. Αυτή η σηματοδότηση της Ανατολής μαζί με τις νέες εξελίξεις των κοινωνικών συνθηκών κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου, όπως η δυναμική εξελικτική πορεία του συνδικαλιστικού κινήματος, η ολοκλήρωση της καθολικής ψήφου καθώς και η ομαδοποίηση του ατόμου²⁷, είχαν σαν συνέπεια τις προσπάθειες προσανατολισμού της φιλελεύθερης σε κοινωνική δημοκρατία με την αποδοχή κοινωνικών δικαιωμάτων στα συντάγματα των λαών της Δύσης. Προεκτείνοντας τις δικαιοδοσίες της η πολιτεία αναλαμβάνει επίσημα να παρέχει και να εγγυάται στο κοινωνικό σύνολο τα κοινωνικά του δικαιώματα²⁸.

Οι νέες μεταπολεμικές εξελίξεις, όπως η απροσδόκητη ανάπτυξη των επιστημών και της τεχνολογίας, η οριστική αντιπαράθεση των δυο διαφορετικών ιδεολογικών συστημάτων, δρομολόγησαν νέες κοινωνικές εξελίξεις. Η εμφάνιση νέου ανθρωπιστικού κινήματος, που τόνιζε την αξία της

24. Machacek, R., Über das Wesen der wirtschaftlichen und sozialen Grundrechte, στο: Mat-scher, F. (Hrsg.), Die Durchsetzung wirtschaftlicher und sozialer Grundrechte, N. P. Engel Verlag, Kehl am Rhein-Straßburg-Artington 1991, (21-74), σ. 24.

25. Badura, P., Grundfreiheiten der Arbeit. Zur Frage einer Kodifikation der Grundrechte, στο: Festschriften Friedrich Berber, München 1983, 38-67.

26. Λένιν, Β.Ι., Άπαντα, Έκδοση "Σύγχρονη Εποχή", τόμος 37, σ. 262 και G. Brunner, Menschenrechte in sowjetischer Sicht, στο: Die politische Meinung 22, 1977.

27. Πετράκη Στ., Η διεθνής προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, σ. 17, και Hauser, M., Menschenrechte im Sowietssystem, Bern 1973.

28. Το άτομο δεν είναι πια μια μεμονωμένη και αποκομμένη μονάδα από το κοινωνικό σύνολο, αλλά ενταγμένο σε διάφορες κοινωνικές ομάδες και οργανώσεις και αναζητά το κοινό συμφέρον των μελών της ομάδας.

ανθρώπινης προσωπικότητας, οι συνεχείς παραβιάσεις των ανθρώπινων δικαιωμάτων²⁹ καθώς και οι οδυνηρές συνέπειες του β' παγκόσμιου πολέμου οδήγησαν την ανθρωπότητα στην αναζήτηση νέων υπερκρατικών θεσμών εγγύησης και προστασίας των ανθρώπινων δικαιωμάτων.

Το πρώτο σημαντικό βήμα προς αυτή την κατεύθυνση έγινε από τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών. Στο πρώτο άρθρο του Καταστατικού του Χάρτη έθεσε ως έναν από τους βασικούς στόχους ίδρυσής του την επίτευξη διεθνούς συνεργασίας, που θα βοηθούσε στο σεβασμό των ανθρώπινων δικαιωμάτων. Ιδιαίτερα, όμως, η κατάφωρη παραβίαση των δικαιωμάτων ατόμων και λαών στη διάρκεια του β' παγκόσμιου πολέμου από τα φασιστικά καθεστώτα, εξαιτίας φυλετικών, εθνικών, θρησκευτικών και άλλων προκαταλήψεων, απέδειξε πως μόνο η κρατική προστασία τους δεν ήταν αρκετή. Γι' αυτό ακριβώς και τα κράτη μέλη του ΟΗΕ αναζήτησαν νέες υπερκρατικές εγγυήσεις. Το σημαντικότερο βήμα προς αυτή την κατεύθυνση έγινε με την τυπική παγκοσμιοποίηση ή με τη διεθνοποίηση του σεβασμού και της προστασίας των ανθρώπινων δικαιωμάτων με το Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών το 1945³⁰.

Με τη διεθνοποίησή τους με την Οικουμενική Διακήρυξη του ΟΗΕ δόθηκε νέα διάσταση στο παγκόσμιο πρόβλημα της εφαρμογής των ανθρώπινων δικαιωμάτων. Η Επιτροπή Ανθρώπινων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ με πρόεδρο την Eleanor Roosevelt υπέβαλε ένα σχέδιο ανθρώπινων δικαιωμάτων στο Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο, το οποίο, μετά από μικρές τροποποιήσεις, εγκρίθηκε από τη Γενική Συνέλευση του Οργανισμού στις 10 Δεκέμβρη 1948³¹. Μ' αυτή τη διακήρυξη τα δικαιώματα του ανθρώπου, οι ατομικές ελευθερίες, τα συμμετοχικά πολιτικά δικαιώματα καθώς και τα κοινωνικά και τα πολιτιστικά δικαιώματα³² θεσμοθετούνται για πρώτη φορά σε διεθνές επίπεδο, και τα κράτη-μέλη του ΟΗΕ καλούνται να τα εγγυηθούν και να τα προστατεύσουν.

Εδώ, όμως, θα πρέπει να γίνει σαφές ότι ακόμα και μετά τη διεθνοποίησή τους τα ανθρώπινα δικαιώματα δεν ερμηνεύονται και δε γίνονται κατανοητά απ' όλους με τον ίδιο τρόπο και δεν έχει βρεθεί μια συμφωνία, η οποία να γίνεται διεθνώς αποδεκτή. Τα δικαιώματα που γίνονται γενικά αποδεκτά απ' όλους περιορίζονται σ' ένα στενό χώρο δευτερεύουσας σημασίας, και αυτό φαίνεται καθαρά από την ιστορία της εξέλιξης των συμφωνιών για τα ανθρώπινα δικαιώματα³³. Οι διαφω-

29. Βλάχου, Γ., Κοινωνιολογία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, σ. 56ε., Fetscher, I., Volkssouveränität und Menschenrechte, στο: Menschenrechte. Aspekte ihrer Begründung und Verwirklichung, hrsg. von J. Schwartländer, Tübingen 1978, σ. 113-133.

30. Πέρα όμως από τις παραβιάσεις των ανθρώπινων δικαιωμάτων, μερικά από τα ήδη διακηρυχθέντα δικαιώματα των διακηρύξεων του 18ου αιώνα δεν είχαν ακόμα εφαρμοστεί. Η διεθνής αστική φιλελεύθερη τάξη πρακτικά δεν αναγνώριζε το δικαίωμα της ανεξαρτησίας και της αυτοδιάθεσης των αποικιών και καμιά άλλη μορφή πολυεύματος από εκείνη της φιλελεύθερης δημοκρατίας. *Droits de Solidarité Droits des peuples*, UNESCO, Saint Martin, 4-8 Octobre 1982, σ. 56.

31. Hilpert, K., Die Menschenrechte. Geschichte und Aktualität..., ό.π., σ.25.

32. Χορτάτος, Α., Ανθρώπινα δικαιώματα... ό.π. σ. 278 και Αντωνόπουλος, Η Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρώπινων Δικαιωμάτων 1981.

33. Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του ΟΗΕ, άρθρα 22,23, 24, 25, 26.

νίες που προέκυψαν στη συνέχεια μεταξύ των ατόμων και των κρατών οφείλονται στη διαφορετική κοσμοθεωριακή τους σύλληψη και στην πρακτική τους εφαρμογή, και είχαν σαν συνέπεια τις επόμενες διεθνείς διασκέψεις και συμφωνίες μεταξύ των κρατών-μελών του ΟΗΕ.

Στη Διάσκεψη του 1960 τα κράτη-μέλη του ΟΗΕ εξέδωσαν διακήρυξη υπέρ της ανεξαρτησίας των αποικιών και της κατάργησης της αποικιοκρατίας, ενώ με τη διεθνή συμφωνία του 1965 καταδικάστηκε κάθε μορφή ρατσιστικής βίας. Μετά τη διάσκεψη της Τεχεράνης το 1968 ακολούθησαν μια σειρά από διεθνείς διασκέψεις, με τις οποίες τα κράτη-μέλη δεσμεύτηκαν να εγγυώνται και να παρέχουν στους πολίτες τόσο τα ατομικά και πολιτικά, όσο και τα κοινωνικά δικαιώματα³⁴. Οι συνεχείς παραβιάσεις των ανθρώπινων δικαιωμάτων έγιναν αφορμή να συζητηθούν και πάλι το 1975 στη διάσκεψη για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία της Ευρώπης στο Ελσίνκι³⁵. Η συζήτηση συνεχίστηκε στις διασκέψεις του Βελιγραδίου και της Μαδρίτης. Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι τελικές αποφάσεις όλων αυτών των διασκέψεων δεν ίσχυαν ως νομικά δεσμευτικές συμφωνίες για τις χώρες που πήραν μέρος σ' αυτές, αλλά μόνο ως ηθικές δεσμεύσεις για την εφαρμογή και την τήρηση των ανθρώπινων δικαιωμάτων.

Μια σύγχρονη τυπολογία των ανθρώπινων δικαιωμάτων θα πρέπει να αναζητηθεί προφανώς σ' αυτή την κοινωνικο-ιστορική εξέλιξή τους, που ήδη με συντομία προαναφέραμε, καθώς και στις σύγχρονες κοινωνικο-πολιτικές συνθήκες μετά το 1989.

Παρ' όλες αυτές τις διεθνείς διακηρύξεις και συμβάσεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα ο διαχωρισμός της διεθνούς κοινότητας σε δυο αντίθετα στρατόπεδα, το Δυτικό και το Ανατολικό, με διαφορετικές ιδεολογικές, πολιτικές και κοινωνικές θεωρήσεις για τον άνθρωπο και την κοινωνία, οδήγησε αναπόφευκτα και σε δυο διαφορετικές τυπολογίες των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Η πρώτη τυπολογία αναφέρεται σ' εκείνες τις χώρες, οι οποίες αποδέχονται συγκεκριμένα πολιτικά δικαιώματα και ατομικές ελευθερίες και η δεύτερη σ' εκείνες, οι οποίες δεν τα αποδέχονται ή δε θέλουν να τα αποδεχτούν. Και αυτό, επειδή κατά τη δική τους αντίληψη η ανθρωπότητα είναι σημαντικότερη από τον ίδιο τον άνθρωπο ή επειδή οι φορείς της εξουσίας δεν επιθυμούν να θέσουν σε αμφισβήτηση την κυριαρχία τους.

α) Η πρώτη, η δυτική κλασική τυπολογία, διαμορφώθηκε κάτω από τις επιδράσεις της στωϊκής φιλοσοφίας του φυσικού δικαίου, τις ορθολογικές αντιλήψεις σχετικά με την αξία του ανθρώπου και τα αναπαλλοτρίωτα δικαιώματά του, που κατείχε και πριν από τη σύσταση της κρατικής εξουσίας. Τα δικαιώματα αυτά της ελευθερίας, της ανεξαρτησίας, της ισότητας και της συμμετοχής στη διαμόρφωση της πολιτικής ζωής στο δημοκρατικό κράτος προεκτείνονται και περιλαμβάνουν τώρα και τα δικαιώματα της άμυνας και της προστασίας καθώς και τα κοινωνικά δικαιώματα³⁶. Ενώ

34. Simson, W. u.a., *Überstaatliche Menschenrechte: Prinzip und Wirklichkeit*, στο: Jekewitz, J., (Hrsg.), *Die Menschenrechte zwischen Freiheit und Verantwortung*, Dunker & Humboldt-Berlin 1989, (47-65), σ. 56.

35. Rittberger, V., *Konferenzen*, στο: *Handbuch Vereinte Nationen*, hrsg. von Rüdiger Wolfrum, München 1991, σ. 410ε.

36. *Διάσκεψις Ασφαλείας και Συνεργασίας εν Ευρώπῃ. Τελική Πράξις*, Ελσίνκι 1975 σ. 12ε., *Konferenz für Sicherheit und Zusammenarbeit in Europa*: Gunz E.,/ Weseloh, H.A (Hrsg.), *Der Kongress von Helsinki*, Stuttgart: Bonn aktuell 1975, σ. 68-69 και 82-85.

δηλαδή το κέντρο βάρους πέφτει στα ατομικά δικαιώματα και στις ατομικές ελευθερίες, το μέγεθος της παροχής κοινωνικών, οικονομικών και πολιτιστικών δικαιωμάτων εξαρτάται κάθε φορά από την εξελικτική και προοδευτική μετάβαση του δημοκρατικού κράτους και σε κράτος κοινωνικής δημοκρατίας και πρόνοιας.

β) Η δεύτερη τυπολογία, η ανατολική ή των χωρών του πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού, διαμορφώθηκε με βάση την κοινωνική φιλοσοφία του Κ. Marx και τις αντιλήψεις των σοσιαλιστικών χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης. Σύμφωνα μ' αυτή την τυπολογία ο άνθρωπος δεν είναι μια αυτοκαθορισμένη και υπεύθυνη προσωπικότητα, αλλά προϊόν ορισμένων κοινωνικών και πολιτικών συνθηκών και σκοπιμοτήτων. Σ' αυτές τις χώρες έγινε προσπάθεια να δημιουργηθεί ένα τεχνητός κοινωνικός άνθρωπος, όπου η συλλογική συνείδηση θα είναι ισχυρότερη από την ατομική. Για να γίνει όμως πραγματικότητα αυτό το ιδανικό κοινωνικό πρότυπο είναι ανάγκη η ατομική θέληση να ταυτιστεί με τη συλλογική θέληση³⁷.

Δεν υπάρχει επομένως ελεύθερη αυτοπραγμάτωση του ατόμου με τη βοήθεια της πολιτείας, αλλά αντίθετα καλλιεργείται η διαμόρφωση της "σοσιαλιστικής προσωπικότητας" με βάση την πολιτική σκοπιμότητα του κράτους. Τη θέση των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών καταλαμβάνουν τα συλλογικά, οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα της ομάδας. Επειδή η ελευθερία του καθένα ενσωματώνεται στην ελευθερία της κοινωνίας, το εθνικό δικαίωμα αυτοδιάθεσης είναι το πρωταρχικό των ανθρώπων δικαιωμάτων και το βασικό δικαίωμα των πολιτών είναι η λαϊκή κυριαρχία που αναφέρεται στον καθένα ξεχωριστά³⁸.

Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί πως οι τριτοκοσμικές αντιλήψεις σχετικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα πλησιάζουν περισσότερο με την τυπολογία των χωρών του πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού, ενώ μια άλλη μορφή ανθρώπινων δικαιωμάτων, της "τρίτης γενιάς", εμφανίζεται τελευταία και περιλαμβάνει τα δικαιώματα αλληλεγγύης και της κοινής κληρονομιάς της ανθρωπότητας³⁹.

δ. Τα ανθρώπινα δικαιώματα μετά τα γεγονότα του 1989

Όπως τονίστηκε ήδη παραπάνω, όλες οι μέχρι τώρα κατηγοριοποιήσεις και τυπολογίες των ανθρώπινων δικαιωμάτων, στις οποίες αναφερθήκαμε, προκλήθηκαν και καθορίστηκαν από διά-

37. Raiser, L., Menschenrechte in einer gespaltenen Welt. Evangelische Kommentare 1975, σ. 201. Χορτιάτου, Κ., Ανθρώπινα Δικαιώματα και Διεθνής έννομος τάξις, σ. 245-251. Kriele, M., Die Menschenrechte zwischen Ost und West, Verlag Wissenschaft und Politik, Berend von Nottbeck, Köln 1977.

37. Punt, J., Die Idee der Menschenrechte. Ihre geschichtliche Entwicklung und ihre Rezeption durch die moderne Sozialverkündigung, Ferdinand Schöningh Paderborn-München-Wien-Zürich 1987, σ. 96.

38. Klaus, F./Buhr, M., Sozialistische Grundrechte, hrsg. von Klaus, F./ Buhr, M., Philo-sophisches Wörterbuch, 11. Auflage, Bd. 2, Leipzig: Veb bibliographisches Institut 1975, σ. 782ε., Τσερνιένκο, Κ., Το ΚΚΣΕ και τα Δικαιώματα του ανθρώπου, εκδόσεις "Σύγχρονη Εποχή", Αθήνα 1982.

39. Περράκη, Στ., Το δικαίωμα της κοινής κληρονομιάς της ανθρωπότητας ως δικαίωμα αλληλεγγύης, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1982.

φορες πολιτικές, πολιτιστικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες των τριών τελευταίων αιώνων της ανθρώπινης ιστορίας. Αυτό δηλαδή μπορεί να σημαίνει ότι η εμφάνιση νέων σημαντικών κοινωνικών συνθηκών και εξελίξεων στη διεθνή σκηνή είναι δυνατόν να δημιουργήσει νέες μορφές ή τουλάχιστον να διαφοροποιήσει τις ήδη υπάρχουσες τυπολογίες των ανθρώπινων δικαιωμάτων.

Μ' αυτή τη συλλογιστική, στην κατηγορία αυτών των συνθηκών θα μπορούσε κανείς να κατατάξει και τις κοσμοϊστορικές δομικές αλλαγές και κοινωνικές ανακατατάξεις που σημειώθηκαν στον κοινωνικο-πολιτικό χάρτη κυρίως της Κεντρικής και της Ανατολικής Ευρώπης κατά το τέλος της δεκαετίας του '80. Είναι επομένως δυνατόν αυτά τα συγκλονιστικά γεγονότα να διαμόρφωσαν παρόμοιες κοινωνικο-πολιτικές συνθήκες και να δρομολόγησαν τέτοιες εξελίξεις που επηρέασαν ή θα επηρεάσουν καθοριστικά τη μορφή των δυο τελευταίων και διεθνώς καθιερωμένων τυπολογιών των ανθρώπινων δικαιωμάτων ή ακόμα και να προκαλέσουν τη δημιουργία νέων.

Διακόσια χρόνια περίπου πέρασαν από τη Γαλλική Επανάσταση του 1789. Αμέσως, με την ομώνυμη Διακήρυξη της Επανάστασης αυτής, διαμορφώθηκαν και καθιερώθηκαν διαδοχικά η πρώτη τυπολογία, λίγα χρόνια αργότερα η δεύτερη και ύστερα από αρκετά χρόνια η τρίτη τυπολογία των ανθρώπινων δικαιωμάτων. Εβδομήντα χρόνια περίπου διήρκεσε ο χωρισμός της διεθνούς κοινωνίας σε δυο ιδεολογικά αντίπαλα στρατόπεδα, με κυρίαρχες τις δυο επίσης αντίθετες τυπολογίες των ανθρώπινων δικαιωμάτων, των ατομικών και των πολιτικών στο δυτικό καπιταλιστικό κόσμο και των κοινωνικών στον ανατολικό, στον κόσμο του λεγόμενου υπαρκτού σοσιαλισμού.

Κανείς σχεδόν δεν μπορούσε να διανοηθεί λίγα χρόνια πριν από το 1989, ότι η υφιστάμενη διεθνής και καθιερωμένη πια τάξη πραγμάτων θα μπορούσε να ανατραπεί και να δημιουργηθεί μια εντελώς νέα και απροσδόκητη. Στη διεθνή ιδεολογική και πολιτική πόλωση και στον αδυσώπητο ηγεμονικό ανταγωνισμό με τις πιο ακραίες μορφές τους πρωταγωνιστούσαν οι δυο υπερδυνάμεις, από τη μια μεριά οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής και από την άλλη η πρώην Σοβιετική Ένωση, υποστηριζόμενες από τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης η πρώτη και από τις κομμουνιστικές χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης η δεύτερη. Οι ραγδαίες κοινωνικο-πολιτικές εξελίξεις, κυρίως, σ' ολόκληρο τον ευρωπαϊκό χώρο οδήγησαν στην απρόσμενη πτώση του τείχους του Βερολίνου το Νοέμβριο του 1989, στην κατάρρευση του πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού και συγχρόνως στη διάλυση του Ανατολικού Στρατιωτικού Συνασπισμού, του Συμφώνου της Βαρσοβίας.

Τα βραχυπρόθεσμα αποτελέσματα αυτού του πρωτόγνωρου κοινωνικού μετασχηματισμού άρχισαν ήδη να γίνονται ορατά. Τις τεράστιες μακροπρόθεσμες διαστάσεις, τις οποίες αυτός προσλαμβάνει για το μέλλον της διεθνούς κοινότητας, δεν είναι ακόμα κανείς σε θέση να προβλέψει και να προδικάσει με σιγουριά. Εκείνο, ωστόσο, που αποκτά για μας ιδιαίτερη σημασία είναι η εξέταση της τωρινής μετακομμουνιστικής κατάστασης των ανθρώπινων δικαιωμάτων σ' όλες αυτές τις χώρες του πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού, οι οποίες μέχρι σχεδόν το τέλος της δεκαετίας του '80 βρίσκονταν κάτω από την επιρροή της μαρξιστικής ιδεολογίας και κοσμοθεωρίας, κάνοντας συγχρόνως και μια σύντομη κοινωνικο-ιστορική αναδρομή στο πρόσφατο παρελθόν τους.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, ο Κ.Μαρκ άσκησε οξεία κριτική εναντίον της Γαλλικής Επανάστασης, της πολιτικής δημοκρατίας και της αστικής κοινωνίας, χαρακτηρίζοντας τα ανθρώπινα δικαιώματα

ως απατηλά και χωρίς περιεχόμενο, επειδή δεν είχαν κοινωνικό και οικονομικό υπόβαθρο. Παρά το γεγονός ότι πολλά άλλαξαν μετά τον Κ. Marx, και ενώ η στάση των χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης έγινε ηπιότερη, καμιά όμως απ' αυτές δεν εγκατέλειψε αυτή την ιδεολογική βασική αρχή. Μ' αυτό το σκεπτικό οι εκπρόσωποι της πρώην Σοβιετικής Ένωσης δεν υπέγραψαν την Οικουμενική Διακήρυξη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών το 1948, χωρίς να είναι ωστόσο αντίθετοι ριζικά στο κείμενό της. Και αυτό επειδή, αν και περιείχε κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα, παραχωρούσε, κατά τη γνώμη τους, πολλά πολιτικά δικαιώματα στον καθένα ξεχωριστά⁴⁰.

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες έγινε περισσότερο σαφές σε Ανατολή και Δύση, ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα έγιναν η κινητήρια δύναμη για τη βελτίωση των διεθνών σχέσεων ανάμεσα στους λαούς. Η συμμετοχή των χωρών του πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού στις διεθνείς διασκέψεις του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, καθώς και η αποδοχή πολλών συμβάσεων και συμφωνιών βοήθησαν πολύ στη βελτίωση των διεθνών σχέσεων και στην καλύτερη εφαρμογή και αντιμετώπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ιδιαίτερα η Τελική Πράξη του Ελσίνκι με την ομώνυμη Διάσκεψη για Ασφάλεια και Συνεργασία στην Ευρώπη το 1975 έπαιξε καθοριστικό ρόλο προς αυτή την κατεύθυνση. Οι σημαντικές αποφάσεις που έλαβαν σχετικά με την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αποτέλεσαν τη βάση για τις σχετικές διαπραγματεύσεις με τις σοσιαλιστικές χώρες. Αυτές οι συζητήσεις επέδρασαν στην επιτάχυνση της αλλαγής και συνέβαλαν καθοριστικά στην κατάρρευση του σοσιαλιστικού συστήματος⁴¹.

Η δυναμική προσωπικότητα του τελευταίου Γενικού Γραμματέα της πρώην Σοβιετικής Ένωσης Μ. Γκορμπατσόφ με την ιστορική "Περεστρόικα", την προσπάθεια του εκδημοκρατισμού και το άνοιγμά του προς τις δυτικές δημοκρατικές χώρες, έδωσε την τελική ώθηση για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αλλά και το γκρέμισμα του τείχους, που χώριζε τις καπιταλιστικές χώρες της Δύσης από τις σοσιαλιστικές χώρες της Ανατολής. Όταν πολλοί παλιοί κομμουνιστές διέβλεπαν στην πολιτική του τον κίνδυνο της καταστροφής των παραδοσιακών σοσιαλιστικών αξιών, εκείνος απαντούσε ότι με την πολιτική του θα προσδώσει σ' αυτές την πραγματική τους διάσταση⁴².

Με τα γεγονότα του 1989 και όλα όσα ακολούθησαν, το σοβιετικό κομμουνιστικό πείραμα έφτασε στο τέλος του και ένα γραφειοκρατικό κολλεκτιβιστικό σύστημα πρόνοιας, που είχε εδραιωθεί στην πρώην Σοβιετική Ένωση και στις άλλες χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, κατέρρευσε οριστικά. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον, ωστόσο, παρουσιάζει η εξέταση της συνολικής διάδοξης κατάστασης

40. Calvez, J.-Y., *Marxismus und Menschenrechte*, στο: Odersky, W. (Hrsg.), *Die Menschen-rechte. Herkunft-Geltung-Gefährdung*, Patmos Verlag, Düsseldorf 1994, (145-148), σ.146.

41. Birke, A., *Das Problem der Menschenrechte. Eine historische Einführung*, στο: Odersky, W. (Hrsg.), *Die Menschenrechte. Herkunft-Geltung-Gefährdung*, Patmos Verlag, Düsseldorf 1994, (9-22), σ.21,

42. Pfeiler, W., *Grundwerte und Menschenrechte im Sovietkommunismus*, στο: Mensen, B., (Hrsg.), *Grundwerte und Menschenrechte in verschiedenen Kulturen*, Akademie Völker und Kulturen St. Augustin, Siegburg 1988, (9-22), σ.9.

που ακολούθησε και κυρίως η τύχη των κοινωνικών ιδεωδών και οικονομικών δικαιωμάτων του πρώην σοβιετικού πολίτη στη μετακομμουνιστική εποχή και στη διαμορφωθείσα νέα κατάσταση πραγμάτων. Ασφαλώς έχει γίνει κατανοητό ότι η αποδοχή ή η απόρριψη εκείνων ή των άλλων ανθρώπινων δικαιωμάτων εξαρτάται κάθε φορά από τις κοινωνικο-πολιτικές, οικονομικές και ιδεολογικές συνθήκες και εξελίξεις. Ως εκ τούτου θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι στην περίπτωσή μας η διαμόρφωση ή η αποδοχή της μιας ή της άλλης τυπολογίας των ανθρώπινων δικαιωμάτων εξαρτάται κυρίως από τις νέες μορφές των νέων πολιτικών σχηματισμών και τον τρόπο που αυτοί δημιουργήθηκαν ή θα δημιουργηθούν στα νεοσυσταθέντα κράτη της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και των άλλων χωρών του πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού.

Πολλοί σύγχρονοι κοινωνικοί και πολιτικοί αναλυτές από την Ανατολή και τη Δύση προσπαθούν, καθένας ασφαλώς από τη δική του οπτική γωνία και με βάση τα δεδομένα και τις πρόσφατες εξελίξεις, να αναλύσουν τις πρώτες αντιδράσεις από την κοσμοϊστορική ελεύθερη συνάντηση των δύο, μέχρι πριν λίγο αντίπαλων ιδεολογικο-κοινωνικών συστημάτων, του καπιταλιστικού και του σοσιαλιστικού. Μερικοί μάλιστα αποτολμούν, έστω και με κάποιες επιφυλάξεις, να διατυπώσουν ακόμα και προβλέψεις, αναφορικά με τα νέα πολιτικά καθεστώτα και τον τρόπο της διακυβέρνησης των νέων χωρών.

Μια από τις περισσότερο αξιοπρόσεκτες προσπάθειες προς αυτή την κατεύθυνση είναι αυτή του Esping-Andersen. Αυτός πιστεύει ότι κάτω από την επιρροή των νέων εξελίξεων τη θέση του συστήματος του πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού στη Σοβιετική Ένωση και στις χώρες της Κεντρικής και της Ανατολικής Ευρώπης θα καταλάβουν οι τρεις παρακάτω μορφές κοινωνικο-πολιτικών συστημάτων, τα οποία κυριαρχούν και στις δημοκρατίες του δυτικού κόσμου⁴³:

α) Τα φιλελεύθερα κοινωνικά κράτη. Πρόκειται για το φιλελεύθερο κοινωνικό κράτος, τύπου Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής, όπου επικρατούν η παροχή βοήθειας επί αποδείξει ανεπαρκών μέσων διαβίωσης, μέτριες καθολικές παροχές και μέτρια προγράμματα κοινωνικής ασφάλισης. Αυτά τα οφέλη καλύπτουν κυρίως μια πελατεία με χαμηλό εισόδημα και προέρχεται από την εργατική τάξη που εξαρτάται από το κράτος. Οι κανόνες των δικαιωμάτων στην ευημερία είναι αυστηροί και το κράτος ενισχύει την αγορά με την επιδότηση ιδιωτικών σχημάτων ευημερίας. Ο τύπος αυτός του φιλελεύθερου κοινωνικού κράτους είναι πιθανόν να υπάρξει εκεί όπου η εκπροσώπηση των αριστερών πολιτικών κομμάτων είναι χαμηλή και υπάρχουν υψηλοί ρυθμοί κοινωνικής ανάπτυξης.

β) Τα συντηρητικά ομοσπονδιακά κράτη. Σ' αυτά τα κράτη, τύπου Γερμανίας, η φιλελεύθερη εμμονή με την αποδοτικότητα της αγοράς και με την εμπορευματοποίηση δεν είχε επικρατήσει ποτέ και η αναγνώριση κοινωνικών δικαιωμάτων σπάνια αποτέλεσε σοβαρά διαφιλονικούμενο θέμα. Το στοιχείο, το οποίο κυριάρχησε σ' αυτά τα κράτη ήταν η διατήρηση διαφορών ως προς το κοινωνικό status. Τα δικαιώματα κατά συνέπεια αναφέρονται στην κοινωνική τάξη ή στο status. Η

43. Deacon, B., Η κοινωνική ευημερία της Ανατολικής Ευρώπης σε συγκριτικό πλαίσιο, στο: Deacon, B. κ.ά., Η Νέα Ανατολική Ευρώπη. Το Παρελθόν, το Παρόν και το Μέλλον της Κοινωνικής Πολιτικής, επιμειν.: Κοκοσαλάκης Ν., μετάφρ.: Γράβαρης Ν., εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1996 (15-63), σ. 49 ε.

ιδιωτική ασφάλιση και τα οφέλη που προέρχονται από την άσκηση του επαγγέλματος παίζουν στην ουσία μόνο ένα μικρό ρόλο. Το κράτος παρεμβαίνει μόνο, όταν η ικανότητα της οικογένειας να εξυπηρετήσει τα μέλη της έχει εξαντληθεί. Αυτό το σύστημα διακυβέρνησης είναι δυνατόν να εμφανιστεί, εκεί όπου υπάρχει μια συνδυασμένη επιρροή της Καθολικής Εκκλησίας με μια παράδοση ενός αυταρχικού κράτους.

γ) Τα Σοσιαλδημοκρατικά κράτη: Πρόκειται για τη μικρότερη ομάδα καθεστώτων, τύπου Σουηδίας. Σ' αυτές τις χώρες οι αρχές της καθολικότητας και της απεμπορευματοποίησης των κοινωνικών δικαιωμάτων επεκτείνονται και στις νέες μεσαίες τάξεις. Η σοσιαλδημοκρατία στοχεύει σ' ένα κοινωνικό κράτος, το οποίο προωθεί την ισότητα σε υψηλές παροχές και όχι την ισότητα ως προς τις ελάχιστες ανάγκες. Η ισότητα εξυπηρετείται με την παροχή εγγυήσεων στους εργάτες ότι θα συμμετέχουν πλήρως στην ποιότητα των δικαιωμάτων που απολαμβάνουν οι περισσότεροι ευημερούντες πολίτες. Πιθανότητες επικράτησης του σοσιαλδημοκρατικού καθεστώτος υπάρχουν σ' εκείνες τις χώρες, στις οποίες η δύναμη των αριστερών πολιτικών δυνάμεων βρίσκεται σε υψηλά επίπεδα και η επιρροή της Καθολικής Εκκλησίας είναι μικρή.

Άλλοι κοινωνικοί και πολιτικοί αναλυτές διαβλέπουν ακόμα άλλους κοινωνικο-πολιτικούς σχηματισμούς να επικρατούν στις χώρες του πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού. Μερικοί υποστηρίζουν ότι και το γιαπωνέζικο μοντέλο ευημερίας μπορεί να βρει πρόσφορο έδαφος σ' αυτές τις χώρες, όταν οι γιαπωνέζικες επενδύσεις εισβάλλουν σ' αυτές. Άλλοι πάλι υποστηρίζουν ότι το τμήμα της επέκτασης της καπιταλιστικής ανάπτυξης στην Ανατολική Ευρώπη μπορεί να είναι η απώλεια του δημοκρατικού πλουραλισμού. Καθεστώτα αυταρχικά "φιλελεύθερα" όπως π.χ. η Χιλή ή ακόμα αυταρχικά λαϊκιστικά, όπως π.χ. το Περού, μπορεί να θεωρηθεί ότι ανταποκρίνονται στις παρούσες, βραχυπρόθεσμες και μελλοντικές συνθήκες και εξελίξεις αυτών των χωρών⁴⁴.

Εδώ όμως θα πρέπει να ομολογήσει κανείς ότι η πιθανή επικράτηση του ενός ή του άλλου από τους προαναφερόμενους πολιτικούς σχηματισμούς δε βασίζεται σε κάποια δεδομένα, αλλά πρόκειται απλά για κάποιες τολμηρές προβλέψεις και υποθέσεις, η πραγματοποίηση των οποίων είναι αβέβαιη. Δεν πρόκειται, βέβαια, για αφηρημένα κοινωνικο-πολιτικά μοντέλα και ουτοπίες, αλλά αντίθετα για συγκεκριμένα δημοκρατικά καθεστώτα, σύμφωνα με τα οποία γίνεται η διακυβέρνηση πολλών χωρών του δυτικού κόσμου. Βασική και ουσιαστική διαφορά, βέβαια, μεταξύ των χωρών που ήδη κυβερνούνται έτσι και αυτών που πιθανόν θα κυβερνηθούν μελλοντικά είναι ότι οι πρώτες έχουν μια μακρά ιστορία δημοκρατικής και φιλελεύθερης παράδοσης και κοινωνικού πλουραλισμού, που απουσιάζει εντελώς από τις δεύτερες.

Αναπάντητο, λοιπόν, παραμένει στην περίπτωση μας το πολύ σοβαρό ερώτημα, κατά πόσο είναι δυνατόν να γίνει ομαλά η τόσο αιφνίδια και χωρίς καμιά προετοιμασία μετάβαση των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης σε παρόμοια δημοκρατικά καθεστώτα. Πώς μπορούν δηλαδή οι λαοί της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης και της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, που έζησαν τρία τέταρτα περίπου του 20ου αιώνα κάτω από ένα ανελεύθερο, συγκεντρωτικό, γραφειοκρατικό και κολλεκτι-

44. Στο ίδιο, σ.43.

βιστικό σύστημα να προσαρμοστούν στα δυτικά δημοκρατικά κοινοβουλευτικά πρότυπα με τα ατομικά δικαιώματα και με τις αδιανόητες γι' αυτούς ατομικές ελευθερίες;

Πάνω ακριβώς σ' αυτό το σοβαρό θέμα των ατομικών ελευθεριών θα μπορούσε κανείς να παρατηρήσει ότι, όσο περισσότερη ελευθερία απολαμβάνει το άτομο, τόσο μεγαλύτερη ατομική ευθύνη αναλαμβάνει για να κατευθύνει μόνος του τη ζωή και αυτό με τη σειρά του έχει σαν συνέπεια την ακόμα περισσότερο εξατομικευμένη επιλογή στην προσωπική του σταδιοδρομία. Υπάρχουν όμως μερικοί, που δε μπορούν ξαφνικά να επωμισθούν τόσο βαριές ευθύνες και να ανταποκριθούν με επιτυχία στην σοβαρή πρόκληση για την πρακτική εφαρμογή των ατομικών τους δικαιωμάτων. Αυτή, λοιπόν, η αδυναμία μπορεί να αποτελέσει γι' αυτούς την αιτία της εκδήλωσης του συνδρόμου της απόδρασης από την ελευθερία⁴⁵.

Αυτά και άλλα πολλά σοβαρά ερωτηματικά αναφορικά με την καλύτερη δυνατή ιστορική συνάντηση και ειρηνική συνύπαρξη των λαών των πρώην αντίπαλων ιδεολογικών στρατοπέδων βρίσκονται στο στόχαστρο της επικαιρότητας. Έμπειροι κοινωνικοί στοχαστές εκφράζουν τους προβληματισμούς τους, την αισιοδοξία ή την απαισιοδοξία τους και το σκεπτικισμό τους σχετικά με τις δυσκολίες και τις κοινωνικο-οικονομικές επιπτώσεις από τη σημερινή πορεία και τη δυνατότητα προσαρμογής των πρώην σοσιαλιστικών χωρών της Ανατολικής Ευρώπης στα σύγχρονα δεδομένα του καπιταλιστικού δυτικού κόσμου.

Είναι αλήθεια ότι όλες αυτές οι κοσμοϊστορικές εξελίξεις, που άρχισαν στο τέλος της δεκαετίας του '80, ανέκοψαν οριστικά τη μετάβαση των σοσιαλιστών χωρών της Ανατολικής Ευρώπης στην κομμουνιστική κοινωνική οργάνωση και η πορεία τους προς την καπιταλιστική Δύση, έστω και με τ' εμποδίων, συνεχίζεται κανονικά. Μερικοί πιστεύουν ότι τα ατομικά και τα πολιτικά δικαιώματα επιβάλλονται με σχετικά ικανοποιητικούς ρυθμούς. Οι δυσκολίες που παρουσιάζονται δε διαφέρουν και πολύ από εκείνες που εμφανίζονται και στις αστικές κοινωνίες και αναφέρονται κυρίως όχι τόσο στην ουσία όσο στο περιεχόμενο και στα όρια μερικών ατομικών δικαιωμάτων, όπως π.χ. του δικαιώματος της ιδιοκτησίας. Ο μεγάλος κοινωνικός διανοητής του αιώνα μας, ο T. Bottomore, εκφράζει την αισιόδοξη άποψη ότι διάφορα ατομικά δικαιώματα, π.χ. κάποιες μορφές προσωπικής ελευθερίας, όπως της ελευθερίας του λόγου, των ιδεών και της πίστης καθώς και το δικαίωμα της ισότητας μπροστά στη δικαιοσύνη, παρ' όλη την πολυπλοκότητα που εμφανίζουν στις λεπτομέρειές τους, δεν αμφισβητούνται κατ' αρχήν. Το ίδιο συμβαίνει και με τα πολιτικά δικαιώματα όπως η ελευθερία της οργάνωσης και της συμμετοχής σε κοινωνικά κινήματα, οργανώσεις και σε διάφορα κόμματα, χωρίς την άδεια του επίσημου κράτους, με εξαίρεση εκείνες τις περιπτώσεις στις οποίες παραβιάζονται κάποιοι νόμοι, που προστατεύουν βασικά δικαιώματα των άλλων πολιτών⁴⁶.

45. Wnuk-Lipinski, E., Freedom and equality. An old dilemma in a new context, στο: Deacon B., Social Policy, Social justice and Citizenship in Eastern Europe, Aldershot, Gover 1992, σσ.178-189.

46. Bottomore, T., Ιδιότητα του πολίτη και κοινωνική τάξη μετά από σαράντα χρόνια, στο: T.H.Marshall -T.Bottomore, Ιδιότητα του πολίτη και κοινωνική τάξη, Εισαγ.-Μετάφρ. Όλγα Στασινοπούλου, Βιβλιοθήκη Κοινωνικής Επιστήμης & Κοινωνικής Πολιτικής, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1995, (123-206), σ. 140.

Συμμεριζόμαστε αυτή την αισιόδοξη άποψη, την οποία ενισχύει ολόκληρη η σύγχρονη διαδικασία αυτού του ιστορικού μετασχηματισμού που συντελείται με ευοίωνες προοπτικές. Αρκετές χώρες του πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού έχουν κάνει ήδη εκλογές με δημοκρατικές διαδικασίες και με πολυκομματισμό. Πολλές χώρες της Ανατολικής Ευρώπης εκδηλώνουν καθημερινά έντονο ενδιαφέρον να γίνουν μέλη Ευρωπαϊκών Οργανισμών και Ενώσεων, μερικές μάλιστα είναι ήδη μέλη ή συμμετέχουν ως παρατηρητές σ' αυτούς, όπως στο Συμβούλιο της Ευρώπης, στην Ευρωπαϊκή Ένωση, στη Δυτικοευρωπαϊκή Ένωση, στο ΝΑΤΟ και σε άλλους. Είναι όμως επίσης γνωστό, ότι η αποδοχή και ο σεβασμός των ανθρώπινων δικαιωμάτων αποτελούν το κλειδί της εισόδου. Γι' αυτό ακριβώς και οι προσπάθειες που καταβάλλονται απ' αυτές τις χώρες προς αυτή την κατεύθυνση είναι αξιοπρόσεκτες και μερικές φορές θεαματικές.

Οι χώρες αυτές του πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού πήραν μέρος στην πρώτη της μετακομμουνιστικής περιόδου διάσκεψη στο Παρίσι για μια νέα Ευρώπη, το Νοέμβριο του 1990, και υπέγραψαν τον ονομαζόμενο Χάρτη του Παρισιού καθώς και μια σειρά από ειδικές συμφωνίες σχετικές με τα ανθρώπινα δικαιώματα. Συμμετείχαν στην τελευταία διεθνή διάσκεψη της Βιέννης τον Ιούνιο του 1993, στην οποία τονίστηκε η υποχρέωση των κρατών να προστατεύουν τα ανθρώπινα δικαιώματα, ανεξάρτητα από το οικονομικό, πολιτιστικό και πολιτικό τους σύστημα⁴⁷.

Σημαντική πρόοδος σημειώνεται επίσης με μεταρρυθμιστικές προσπάθειες και σε διάφορους χώρους της κοινωνικής ζωής και σε κατηγορίες ανθρώπινων δικαιωμάτων, που αποτελούσαν κατά το παρελθόν το οξύτερο σημείο αντίθεσης μεταξύ Ανατολής και Δύσης, όπως π.χ. στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας. Αντίθετα στο μονοπωλιακό δικαίωμα της ιδιοκτησίας του συγκεντρωτικού καπιταλιστικού κράτους σ' όλες τις χώρες του πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού θεσπίστηκαν νομοθεσίες, οι οποίες άνοιξαν το δρόμο στην ιδιωτική πρωτοβουλία και στην προσέλευση ξένων επενδύσεων. Οι ιδιωτικοποιήσεις θεωρούνται ως ο σημαντικότερος δίαυλος για την ενεργοποίηση κεφαλαίων, για τη διαφοροποίηση των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας και την είσοδο αλλοδαπών στις οικονομικές δραστηριότητες αυτών των χωρών⁴⁸.

Αισιόδοξες και πολύ ενθαρρυντικές εμφανίζονται αυτές οι διαπιστώσεις που προέρχονται από τις κοινωνικές ανακατατάξεις και τους δομικούς μετασχηματισμούς, που σήμερα συντελούνται στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Θα πρέπει όμως να τονιστεί στο σημείο αυτό, ότι η ανακοπή της πορείας προς τον κομμουνισμό και το πισωγύρισμα στον καπιταλισμό, μετά από εβδομήντα χρόνια, διέρχεται αναπόφευκτα από τις συμπληγάδες της αντίδρασης των υποκειμενικών και των αντικειμενικών διαπλεκόμενων συμφερόντων.

Είναι φυσικό ότι παλιές νοοτροπίες, καθιερωμένες ιδεολογίες και παγιωμένες κοινωνικές συμπεριφορές μεταβάλλονται πολύ δύσκολα. Ακόμα και οι πιο σωτήριες κοινωνικο-πολιτικές ανα-

47. Rudiger, W., Die Entwicklung des internationalen Menschenrechtsschutzes. Perspektiven nach der Weltmenschenkoferenz von Wien, στο: Europa-Archiv 23, 1993, σσ. 689-690.

48. Βλάχος, Δ., Οι άμεσες ξένες επενδύσεις στις χώρες της Ανατολικής και Κεντρικής Ευρώπης και της πρώην ΕΣΣΔ, στο: Το βήμα των Κοινωνικών Επιστημών, τεύχ. 15, τόμ. Δα, 1994, (177-212), σ. 181.

κατατάξεις καταπολεμούνται στη γένεσή τους, όταν αυτές φαίνεται να αντιστρατεύονται τα συμφέροντα κάποιων και να ανατρέπουν το κοινωνικό κατεστημένο σε βάρος των προσωπικών επιδιώξεων και φιλοδοξιών. Διαφοροποιούνται σχετικά μόνο, όταν πολύ αντίξοες συνθήκες το επιβάλλουν, όταν νέες ιδεολογίες γίνονται ελκυστικότερες και, προπάντων, όταν αυτές ικανοποιούν τις ανάγκες και υπηρετούν προσωπικά συμφέροντα. Κάτι παρόμοιο συμβαίνει και στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης μετά την κατάρρευση του πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού στη διάρκεια της δεκαετίας που πέρασε. Στην αναγκαστική έξοδο από το διατεταγμένο οικονομικό σύστημα του υπαρκτού σοσιαλισμού και στις διαδικασίες ιδιωτικοποίησης των κρατικών επιχειρήσεων που δρομολογούνται, εμφανίζονται τα παλαιά μέλη της νομενκλατούρας ως νέα, τα οποία μετά την απώλεια της πολιτικής τους δύναμης με την κατάρρευση της κομματικής τους εξουσίας, κατέκτησαν πολύ σύντομα ένα μέρος της οικονομικής εξουσίας στη νέα κατάσταση πραγμάτων που διαμορφώθηκε⁴⁹.

Η κατάρρευση του πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού και η "ηρωϊκή" έξοδος προς τη δημοκρατική Δύση προσέκρουσε, κατά νομοτελειακό τρόπο, όχι τόσο στην επιθυμία μερικών ιθυνόντων να οδηγήσουν τους λαούς τους στον κομμουνιστικό παράδεισο, όσο πολύ περισσότερο, στο γεγονός ότι οι ίδιοι εκδιώχθηκαν από το δικό τους παράδεισο του πλούτου και της εξουσίας. Τα ανώτερα κλίμακια της κομματικής και κρατικής γραφειοκρατίας, τα οποία έλεγχαν ολόκληρο τον κρατικό μηχανισμό και αποφάσιζαν για την διανομή των προνομίων σε βάρος ολόκληρου του λαού, αντιστάθηκαν και αντιστέκονται σθεναρά σ' όλες αυτές τις κοσμοϊστορικές κοινωνικο-πολιτικές εξελίξεις⁵⁰.

Τα γεγονότα, όμως, που δρομολογήθηκαν στο τέλος της δεκαετίας του '80 στην Ανατολική και Κεντρική Ευρώπη και την πρώην Σοβιετική Ένωση είχαν αρνητικές συνέπειες και για τους απλούς πολίτες. Το τίμημα της ελευθερίας το πλήρωσαν ακριβά με την απώλεια πολλών σημαντικών γι' αυτούς κοινωνικών δικαιωμάτων, τα οποία τους παρέιχε το πατερναλιστικό κράτος με αντάλλαγμα την εξαγορά των ατομικών τους ελευθεριών και δικαιωμάτων.

Οι μεταρρυθμιστικές κοινωνικο-πολιτικές προσπάθειες, που ακόμα συνεχίζονται, προκαλούν δραματικές μερικές φορές παρενέργειες κυρίως στην οικονομική ζωή των απλών ανθρώπων, της μεγάλης μάζας του λαού. Η ανεργία που προηγουμένως ήταν κρυφή, κάνει δυναμικά την εμφάνισή της και ο πληθωρισμός, που τρέχει με γοργούς ρυθμούς, διαβρώνει το ήδη χαμηλό βιοτικό επίπεδο των ανθρώπων. Η κατάργηση των στεγαστικών επιδοτήσεων οδηγεί στην αύξηση των ενοικίων. Τα ιδρύματα ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης, τα οποία και προηγουμένως ήταν αναποτελεσματικά και με λιγοστούς οικονομικούς πόρους, αποδείχτηκαν ανίκανα να λειτουργήσουν στα πλαίσια του υπολογισμού του μεγάλου κόστους που τους επιβλήθηκε και μερικά απ' αυτά αναγκάστηκαν να κλείσουν. Η χρηματοδότηση των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων μειώθηκε αισθητά και πολλά απ' αυτά βρέθηκαν στην ανάγκη να διακόψουν τη λειτουργία τους. Τα συστήματα στήριξης

49. Κατσούλης, Η., Η κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων και ο ρόλος του 'αρχιτεκτο-νικού σχεδίου', στην: Επιστήμη και Κοινωνία. Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας. τεύχ. 1, Φθιν. 1998, (123-162), σ. 140.

50. Wnuk-Lipinski, E., Freedom and equality, An old dilemma in a new context,... ό.π., σ. 179,

της εργαζόμενης γυναίκας για τη φροντίδα των παιδιών αλλά και άλλα δικαιώματα και κατακτήσεις, όπως π.χ. οι δωρεάν αμβλώσεις, εξασθένησαν⁵¹.

Αυτές, σε αδρές γραμμές, είναι μερικές μόνο από τις δυσμενείς επιπτώσεις που επέφερε η πώση του τείχους του μίσους, που χώριζε την Ανατολή από τη Δύση και τον κόσμο ολόκληρο σε δύο ιδεολογικά αντίπαλα στρατόπεδα. Εκείνο το τείχος, που εξέθρεψε για πολλές δεκαετίες του αιώνα μας το πνεύμα ενός αδυσώπητου ανταγωνιστικού ηγεμονισμού και καλλιέργησε το ψυχροπολεμικό κλίμα, που οδήγησε πολλές φορές ολόκληρη την ανθρωπότητα στο χείλος ενός πυρηνικού ολοκαυτώματος. Γι' αυτό ακριβώς όσο μεγάλες και αν φαίνονται οι αρνητικές συνέπειες αυτής της ιστορικής πράξης, το κέρδος για όλους είναι τεράστιο, αφού απομάκρυνε τον εφιάλτη της αυτοκαταστροφής και επιβεβαίωσε τη δύναμη των ανθρώπων για ειρηνική συνύπαρξη.

Οι λαοί των χωρών του πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού παλεύουν για να βρουν τη δύναμη να αντιμετωπίσουν όλες τις δυσκολίες στο νέο τους ξεκίνημα, αλλά και η στήριξη της καπιταλιστικής Δύσης σ' αυτούς θεωρείται δεδομένη. Όσο και αν η ίδια αιφνιδιάστηκε από τον ιστορικό μετασχηματισμό του '89, βρέθηκε ωστόσο προετοιμασμένη να αντιμετωπίσει τις ραγδαίες κοινωνικο-πολιτικές εξελίξεις και να συναντηθεί στο επίπεδο της ειρήνης και της συνεργασίας με όλες αυτές τις ανατολικές χώρες. Για το πέρασμα οι γέφυρες είχαν στηθεί προ πολλού και τα σημεία ζεύξης δεν απουσίαζαν.

Όπως ήδη τονίστηκε, η Δυτική Ευρώπη υπήρξε ο χώρος των μεγαλύτερων κοινωνικο-πολιτιστικών και οικονομικο-πολιτικών εξελίξεων της παγκόσμιας ιστορίας. Η μοίρα της συνδέθηκε με κοινωνικούς αγώνες, επαναστάσεις και διακηρύξεις των ανθρώπινων δικαιωμάτων. Η μαρξιστική κοσμοθεωρία αναφορικά με τα κοινωνικά δικαιώματα, γεννήθηκε και αναπτύχθηκε σ' αυτήν, πριν την μονοπωλήσει το ψευδεπίγραφο σοβιετικό μαρξιστικό πρότυπο. Οι αγώνες για τη βελτίωση των συνθηκών εργασίας και ζωής των χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων συνεχίστηκαν και σ' όλη τη διάρκεια του αιώνα μας.

Στην αρχή πρωτοστάτησαν τα ευρωπαϊκά κομμουνιστικά κόμματα, τα οποία, τουλάχιστο μέχρι την πώση του παραπετάσματος στο τέλος της δεκαετίας του '80, μπορούσαν να δικαιολογούν με αυτή τους την προσφορά την ίδια τους την ύπαρξη. Με μεγαλύτερο ζήλο αγωνίστηκαν τα ευρωπαϊκά δημοκρατικά σοσιαλιστικά ή σοσιαλδημοκρατικά κόμματα, τα οποία, με την ανάληψη της κρατικής εξουσίας προώθησαν και προωθούν συνεχώς, παράλληλα με τα ατομικά δικαιώματα, και τις προσωπικές ελευθερίες και τα κοινωνικά ανθρώπινα δικαιώματα, στοχεύοντας πάντα στη δημιουργία του κοινωνικού κράτους. Έτσι από τον άκρατο ατομικισμό του αστικού φιλελευθερισμού το πολιτικό καθεστώς πέρασε στον προνοιακό καπιταλισμό και στη μεικτή οικονομία, σαν ενδιάμεσο στάδιο στην πορεία του προς το σοσιαλισμό. Σ' αυτό το σύστημα το παρεμβατικό κράτος παίζει έναν καθοριστικό ρόλο στη διαπραγμάτευση συμφωνιών μεταξύ του μεγάλου κεφαλαίου και του

51. Deacon, B., Το μέλλον της κοινωνικής πολιτικής στην Ανατολική Ευρώπη, στο: Deacon, B., κ.ά. Η Νέα Ανατολική Ευρώπη, Το Παρελθόν, το Παρόν και το Μέλλον της Κοινωνικής Πολιτικής, επιμ. Ν.Κοκοσαλάκης, μετάφρ. Δ.Ν.Γράβαρης, εκδ. Gutenberg, (291-336), σ. 293.

οργανωμένου εργατικού κινήματος, όπου στάθηκε δυνατόν να επιτευχθεί ένας σχετικά "ταξικός συμβιβασμός"⁵².

Τα κοινωνικά δικαιώματα συνεχίζουν να επεκτείνονται και να ενισχύονται σημαντικά, κυρίως για τα μη προνομιούχα κοινωνικά στρώματα και τον εργαζόμενο λαό των δυτικών χωρών. Ιδιαίτερα στους εργαζόμενους δίδονται σε διάφορα επίπεδα και σε διαφορετικό βαθμό σ' αυτές τις χώρες το δικαίωμα της συμμετοχής, που φτάνει από το απλό δικαίωμα για ενημέρωση ως το δικαίωμα να παίρνουν πρωτοβουλίες για την υποβολή προτάσεων σε συγκεκριμένα θέματα ή ακόμα να λαβαίνουν μέρος σε συνδιασκέψεις, να είναι απαραίτητη η συγκατάθεσή τους πάνω σε ορισμένα βασικά εργασιακά θέματα και να συναποφασίζουν με τον ίδιο τον εργοδότη⁵³.

Πολλές χώρες της Δυτικής Ευρώπης και κυρίως τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχουν σαφώς πολιτικό και κοινωνικό προσανατολισμό. Είναι γεγονός ότι την μεγάλη πλειοψηφία στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, και ιδιαίτερα μετά την είσοδο της Σουηδίας και της Αυστρίας, την κατέχουν τα σοσιαλιστικά και τα συγγενή μ' αυτά κόμματα⁵⁴. Απ' αυτό μπορεί κανείς να συμπεράνει ότι η διαμόρφωση του νέου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη, πέρα από την επέκταση και εμβάθυνση των δημοκρατικών δομών, θα φέρει έντονα και τα χαρακτηριστικά της διεύρυνσης των κοινωνικών δικαιωμάτων, όσο φυσικά το επιτρέπει η σημερινή διεθνής οικονομική ύφεση. Εξάλλου είναι γνωστές οι αποφάσεις των "15" προς αυτή την κατεύθυνση κατά την τελευταία σύνοδο κορυφής στη Λισαβόνα για την ενίσχυση του κοινωνικού κράτους και της κοινωνικής μέριμνας στις χώρες-μέλη. Είναι φυσικό, επομένως, να απλωθεί η επιρροή των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε ολόκληρο τον ευρωπαϊκό χώρο και να προκαλέσει προβληματισμό αναφορικά με τα κοινωνικά δικαιώματα και στις χώρες του τρίτου κόσμου. Αυτές ωστόσο οι σημαντικές εξελίξεις θα προκαλέσουν με τη σειρά τους και νέα διεύρυνση των κοινωνικών δικαιωμάτων αλλά συγχρόνως και ερωτηματικά σχετικά με το βαθμό που αυτά μπορούν να οριστούν σε συνάρτηση με την ιδιότητα του πολίτη⁵⁵.

Οι βαρυσήμαντες κοινωνικο-πολιτικές εξελίξεις, που άρχισαν πριν από μια δεκαετία οδήγησαν τις χώρες της Ανατολικής και της Δυτικής Ευρώπης στην ιστορική συνάντηση για περισσότερη αλληλοκατανόηση και συνεργασία. Στο χώρο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, που ήταν κυρίως ο χώρος ιδεολογικο-πολιτικής και κοινωνικο-οικονομικής αντιπαράθεσης και αντίθεσης, επήλθε η σύνθεση. Ο αέρας της δημοκρατίας και της ελευθερίας των δυτικών χωρών απεγκλώβισε τους λαούς του πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού από τον ασφυκτικό ολοκληρωτισμό. Από την άλλη μεριά η σωστή αξιοποίηση της μακράς εμπειρίας των πρώην σοσιαλιστικών χωρών, σχετικά με τα κοινω-

52. Offe, C., The separation of form and context in liberal democratic politics, *Studies in Political Economy*, 3, 1980.

53. ντζεσίλογλου, Ν., Κοινωνιολογία του Δικαίου. "Επιστημονική προβληματική: Το αντικείμενο της Κοινωνιολογίας του Δικαίου και η θέση της στη Νομική Επιστήμη". τόμ. 1ος, εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 74.

54. Βουϊδάσκης, Β., Η θέση της γυναίκας στο ευρωπαϊκό κοινοβούλιο: Πορεία στο λαβύρινθο; στο: Βάμβουκας Μ.-Καλογιαννάκη Π. (επιμέλεια), Η Ευρώπη και η πολιτιστική κληρονομιά: Το παράδειγμα των μύθων του λαβυρίνθου και του Ορφέα, Δίκτυο 11, Επιτροπή ευρωπαϊκών κοινοτήτων, Ρέθυμνο 1995, (101-137), σ. 113 ε.

55. Bottomore, T., Ιδιότητα του πολίτη και κοινωνική τάξη μετά από σαράντα χρόνια, ό.π., σ.171.

νικά ανθρώπινα δικαιώματα, θα βελτιώσει το κοινωνικό πρόσωπο των δυτικών, αναχαίζοντας τον άκρατο τυχοδιωκτικό και, πολλές φορές, απάνθρωπο καπιταλισμό και μειώνοντας, στο μέτρο του δυνατού, το φάσμα της φτώχειας και της κοινωνικής αδικίας και εκμετάλλευσης.

Μετά απ' αυτή τη σύντομη προσπάθεια αναλυτικής προσέγγισης των κοινωνικο-πολιτικών εξελίξεων που ξεκίνησαν στην Ανατολική Ευρώπη στο τέλος της δεκαετίας του '80 και τις όποιες επιδράσεις μπορούν να έχουν αυτές στο μεγάλο θέμα των ανθρώπινων δικαιωμάτων, είναι ίσως καιρός να αναζητήσουμε τη μορφή ή τις μορφές της σύγχρονης τυπολογίας τους. Είναι, ωστόσο, γεγονός ότι όλες αυτές οι εξελικτικές διαδικασίες βρίσκονται στην πορεία για την ολοκλήρωσή τους και το μεταβατικό στάδιο, σχετικά με το είδος των κοινωνικο-πολιτικών σχηματισμών που θα καταλάβουν τη θέση του πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού, δεν έχει ακόμα ολοκληρωθεί. Γι' αυτό ακριβώς και η εκτίμηση, σχετικά με την παρούσα ή καλύτερα τη μελλοντική μορφή τυπολογίας των ανθρώπινων δικαιωμάτων, απαιτεί ιδιαίτερη προσοχή και την αναμονή της ολοκλήρωσης των εξελίξεων.

Σε κάθε περίπτωση, πάντως, εκείνο που ποτέ η διεθνής κοινότητα δεν περίμενε να συμβεί, είναι σήμερα γεγονός κοσμοϊστορικής σημασίας. Ο πρώην υπαρκτός σοσιαλισμός είναι πια ανύπαρκτος, και αυτό σήμανε και την αρχή μιας νέας εποχής για ολόκληρη την ανθρωπότητα. Το μέλλον του με τη μορφή του δημοκρατικού και κοινοβουλευτικού σοσιαλισμού ή της σοσιαλδημοκρατίας βρίσκεται όχι πια στην Ανατολή, αλλά στην καπιταλιστική Δύση. Αυτό μπορεί επίσης να σημαίνει ότι μαζί του χάθηκε και η δική του τυπολογία των ανθρώπινων δικαιωμάτων, τα οποία αποτέλεσαν για πολλές δεκαετίες την ιδεολογική του στήριξη και το κυριότερο σημείο της ιδεολογικο-πολιτικής του αντιπαράθεσης με τον ελεύθερο δυτικό κόσμο.

Με δεδομένη, ωστόσο, την παρουσία της άλλης μορφής σοσιαλισμού ή κομμουνισμού στη μακρινή Κίνα και σε μερικές άλλες περιοχές του πλανήτη μας μπορεί κανείς να πει ότι η τυπολογία των κοινωνικών δικαιωμάτων, με την κοσμοθεωριακή αντίληψη του πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού, δεν υπάρχει πια σ' ολόκληρη την Ευρώπη και το δυτικό κόσμο. Κυριάρχησε η πρώτη τυπολογία, της Δύσης, με τα ατομικά ανθρώπινα δικαιώματα και τις ατομικές ελευθερίες, με εμφανώς ενισχυμένη την τάση της διεύρυνσης των κοινωνικών δικαιωμάτων, κάνοντας ανθρωπινότερο τον καπιταλιστικό τυχοδιωκτικό οικονομικό ανταγωνισμό.

Μετά απ' όλα αυτά τα οποία αναφέρθηκαν και όλα όσα ακόμα διαδραματίζονται γύρω μας στο σύγχρονο κόσμο με ευσίωνες προοπτικές για ολόκληρη την ανθρωπότητα, αποτολμούμε να κάνουμε μια πρόβλεψη και συγχρόνως μια ευχή για τη διαμόρφωση μιας τέτοιας σύγχρονης τυπολογίας ανθρώπινων δικαιωμάτων, που θα είναι απαλλαγμένη από κάθε ιδεολογική φόρτιση. Μια τυπολογία ανθρώπινων δικαιωμάτων, τα οποία θα έχουν ως απόλυτο σκοπό της ύπαρξής τους να υπηρετούν τον άνθρωπο και μόνο αυτόν, άσχετα με το χρώμα του, τις θρησκευτικές ή πολιτικές του πεποιθήσεις, την κοινωνική του καταγωγή και προέλευση. Αυτή η τυπολογία έχει τους τέσσερις παρακάτω κεντρικούς άξονες, στους οποίους μπορούν να ενταχθούν κάθε είδους δικαιώματα και, εκτός των άλλων, διευκολύνει για την καλύτερη εννοιολογική και μεθοδολογική προσέγγιση των ανθρώπινων δικαιωμάτων:

α. Βιοσυντηρητικά δικαιώματα: Το δικαίωμα της τροφής, της ενδυμασίας, της οικογενειακής στέγης, της υγείας, της ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης, της άμυνας και της ίδιας της ανθρώπινης ζωής.

β. Κοινωνικο-οικονομικά δικαιώματα: Το δικαίωμα της ιδιοκτησίας, της εργασίας και του επαγγέλματος, του μισθού, της απεργίας της κοινωνικής ασφάλισης, της άδειας, του ελεύθερου χρόνου κ.ά.

γ. Πολιτικά δικαιώματα: Το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι, της συμμετοχής στα κοινά, του συνεταιρίζεσθαι, της κοινωνικής ισότητας των πολιτών και το δικαίωμα της απόλαυσης κάθε είδους προσωπικής και εθνικής ελευθερίας, όπως της θρησκείας, της συνείδησης, της έκφρασης κ.ά.

δ. Πολιτιστικά δικαιώματα: Το δικαίωμα για ίσες ευκαιρίες στην εκπαίδευση για όλους και συμμετοχή στα πολιτισμικά αγαθά και τις ανακαλύψεις της ανθρώπινης κοινότητας και της κοινωνικής αλληλεγγύης. Σ' αυτά θα μπορούσαν να προστεθούν και τα δικαιώματα της νέας γενιάς, τα οικολογικά. Το δικαίωμα κάθε ανθρώπου να απολαμβάνει ένα φιλικό, φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον, το οποίο θα βελτιώνει συνεχώς το επίπεδο της ανθρώπινης ζωής των ατόμων και των λαών και ολόκληρης της ανθρωπότητας.